

HARP
SANAT

Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri

Yayıma Hazırlayan: Dindar Negiş



Harp Sanat©

www.harpsanat.com

harpsanat@matbumedya.com

0850 304 22 03

Yayıncı Sertifika No 28740

Genel Müdür: Emrah Çelik

Yayın Yönetmeni: Özgür Türkoğlu

Son Okuma: Murat Şerefoğlu

Editör: Dindar Negiş

Mizanpaj Tasarım: Seda Taşçı

Kapak Tasarım: Merve Ökten

1. Basım, İstanbul, Aralık 2025

ISBN: 978-625-9664-13-2

Tilki Kitap Matbaa / İstanbul

Matbaa Sertifika No: 48138

Harp Sanat Yayınevi tarafından baskıya hazırlanan eserlerin hukuki sorumluluğu tamamen yazara aittir.

BÜYÜK HARP'TE ŞARK CEPHESİ HAREKETLERİ

Mareşal Fevzi Çakmak



İÇİNDEKİLER

Harp Sanat Yayınevinin Yayın Esasları.....	17
HAZIRLAYANIN ÖN SÖZÜ.....	21
I. KONFERANS.....	25
HAREKÂT-I HARBİYE LAYİHALARI.....	31
BÜYÜK HARP'TE İLK PLANIMIZ - 20 AĞUSTOS 1914.....	38
1 Numaralı Proje (Kroki - 1).....	38
1. Planda Yapılan Tadilat.....	45
Hafız Hakkı'nın Birinci Planı – 4 Eylül 1914.....	49
2 Numaralı Proje (Kroki - 3).....	49
Kavaid-i Askeriyeye [Askerî Prensiplere] Uymayan Cihetleri Görelim.....	51
Hafız Hakkı'nın İkinci Planı – 21 Ekim 1914.....	53
3 Numaralı proje: (Kroki -4).....	53
Muharebe[']nin] Başlangıcı.....	57
Rusların Harekât Planı.....	60
Planların Mukayesesi.....	61
II. KONFERANS.....	66
Rus Ordusunun Yığınağı.....	66
3. Türk Ordusunun Vaziyeti.....	68
3. Ordunun Yığınağı.....	69
3. Ordu Kumandanının Vaziyeti Münakaşası.....	71
Rusların Planı.....	72
Rusların Taarruzu (Kroki - 8).....	74
Köprükoy Muharebesi (Kroki - 9) (6-9 ve 11,12 Kasım 1914).....	77
Şimdi Müteakip Harekâtı Görelim.....	84
Azap Muharebesi (14-18 Kasım 1914) (Kroki - 12).....	84
Mütalaa.....	89

Batum - Artvin Harekâtı	91
Tutak Çarpışması.....	92
Azerbaycan - Van Cihetinde Hareketler	94
Revandiz - Tebriz Cihetinde Harekât	96
Sarıkamış Harekâtı	97
Harekâtın Nasıl Olduğunu Tetkik Edelim	105
Rus Ordusu	105
Sarıkamış Muharebesi: 22 Aralık 1914-19 Ocak 1915	106
9. ve 10. Kolorduların Oltu Üzerinden Yapacakları Çevirme Harekâtı Müddetince 11. Kolordunun Suret-i Hareketine Dair Talimat ...	109
Süvari Fırkasına Talimat	110
Harekâtın Teferruatı Şöyle Cereyan Etmiştir (Kroki -14)	111
24 Aralık'ta Diğer Harekât Şu Suretle İnkışaf Etti.....	113
Rus Tarafına Geçelim.....	115
Ardahan'ın Zaptı.....	126
Ardahan'ın Sukutu.....	135
Esbab-ı Mağlubiyet [Mağlubiyetin Sebebi] Nedir?.....	137
Müteakip Harekâtı Gün Sırası ile Görelim	138
Karadeniz Sahilindeki Faaliyet.....	141
Karaköse Cihetindeki Harekât	142
Nikolski'nin Mütalaası.....	145
Maslovsky'nin Mütalaası	147
Sarıkamış Muharebesi Nasıl Yapılmalı idi ? (Kroki - 18)	148
Hareket Tarzı Şöyle Olmalıydı	150
III. KONFERANS.....	156
Sahil ve Artvin Harekâtı.....	158
İran Harekâtı.....	167
Birinci Tortum Muharebesi	169

(X. Kolordu Sol Cenahını Kuşatma Teşebbüsü) 27 Nisan 1915 (Kroki-20)	169
5 Mayıs Rusların Sivri Gediği Taarruzu	169
Van'da Ermeni Kıyımı ve Rus Taarruzu (Kroki - 21).....	172
Malazgirt'in Zaptı.....	173
Dilman Muharebesi (Kroki - 21).....	174
Halil Bey Nasıl Hareket Etmeliydi?.....	175
1. Kuvve-i Seferiyenin Bitlis'e Ricatı (Kroki-22)	176
Rusların Azerbaycan Nümayişi (Kroki - 23).....	177
Türk Planı	178
İkinci Tortum Muharebesi - 10 Haziran 1915 (Kroki - 24)	179
Şimdi Bugünkü Konferansımızın Mevzuuna Geliyoruz	184
Malazgirt Muharebesi - 11 Temmuz 1915	186
Abdülkerim'in Hücumu - 22 Temmuz 1915 (Kroki - 26)	187
22-23 Temmuz 1915 Muharebeleri	187
Mütalaa	190
Bizim Tarafa Takip Nasıl Oldu ve Nasıl Mukabil Darbe Yedik?. Takip.....	191
Bu Takip Neticesinde Biz Ne Yapmalıydık?	192
Yudeniç'in Planı	194
Kılıç Gediği Muharebesi (Kroki - 27)	194
Burada Nasıl Hareket Edilmeliydi?.....	197
IV. KONFERANS	199
1915 SONUNDA UMUMİ VAZİYET	199
İran Vaziyeti	201
Rus Ordusunun Vaziyeti.....	203
Grandük Cephede	204
İran'da Ruslar Taarruza Geçiyor.....	204

Grandük'ün Planı.....	205
Enver ise Şöyle Düşünüyordu.....	208
Çanakale Muharebesinden Sonra Kuvvetlerimiz Nasıl Kullanılmalıydı?	209
Böyle Netice-i Katiye Yerinde Kullanmadıktan Sonra Nerede Kullanalım?.....	210
Azap Muharebesi'nden evvel 10 Ocak 1916'da iki tarafın kuvvetleri şöyle idi:	211
Azap Yarması (Kroki - 29)	212
Cepheyi Nasıl Tutmalı idik? (Kroki - 30).....	219
Erzurum'a Taarruz Kararı.....	221
Rusların Erzurum'a Taarruzu.....	222
Erzurum Müstahkem Mevki (Kroki - 31)	222
Rusların Hareket Planı Şöyleydi:.....	226
Takip.....	230
Şimal ve Cenup Mıntıkaları.....	231
Şayan-ı Dikkat Bir Nokta	233
Cenuba Gelince.....	234
İran Harekâtı.....	238
Azap - Erzurum'da Zayıat Bilançosu.....	240
Ruslar.....	240
Türkler.....	241
V. KONFERANS	243
İki Tarafın Planları.....	244
Ruslar şöyle düşünüyorlardı:.....	244
III. Ordu Mıntıkasında Mart Ortalarında Vaziyet Şöyle İdi (Kroki - 35)	245
Türk Ordusunun Harekât Planları.....	246

“Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesine	247
Ahmet İzzet Paşa III. Orduya da Şöyle Direktif Verdi	251
Ruslarda Şöyle Düşünüyorlardı.....	252
Mütalaa	254
Kitchener Planı.....	257
İran Harekâtı.....	259
Musul - Azerbaycan Harekâtı (Kroki - 41).....	261
İran Harekâtı Hakkında Mütalaa	263
Rusların III. Ordumuza Karşı Yaptıkları Harekâta Gecelim	263
Lyahov’un Taarruzu 26 – 28 Mart 1916 (Kroki - 42).....	265
Trabzon’un Ruslar Tarafından Zaptı.....	268
Mintikalar.....	269
II. Ordunun Vaziyeti	270
Dâhilî Vaziyet	270
II ve III. Orduların Harekâtı	271
Mütalaa	274
II. Ordu Cephesinde Harekât Şöyle Cereyan Etmîşti (Kroki - 44)	275
Ruslar.....	275
Muş Mukabil Taarruzu (Kroki - 45)	276
Rus Taarruzu (Kroki - 47).....	280
Türk Mukabil Taarruzu (Kroki - 48)	281
Rus Mukabil Taarruzu (Kroki - 49).....	283
VI. KONFERANS.....	290
Evvela Araziyi Gözden Geçirelim (Kroki - 51)	290
Şimdi Anadolu’ya Dair Siyasi Vaziyeti Gözden Geçirelim.....	292
Müttefiklerimizin Türkiye Hakkındaki İhanetleri.....	296
1916 Bidayetindeki Askerî Vaziyet.....	300
Mamahatun, Bayburt İstikametlerinde Rus Taarruzu.....	302

Bayburt - Of Taarruzu.....	303
Kaledere Tepesi Muharebesi (Kroki - 52).....	305
Trabzon ve Kop Taarruzu (Kroki - 53).....	310
Kop Cephesi'nde Mukabil Taarruzumuz (Kroki - 55)	316
8 Mayıs'ta Kop Hücumu.....	317
Kop - Trabzon Taarruzlarına Dair Mütalaa.....	318
Hortokop'a Geline	322
Tarafeyn Zayiâtı.....	324
Mıntıkalara Taksim	324
İki Tarafın Tasavvur Ettikleri Hareketler	324
Mayıs Harekâtına Geçiyoruz	326
Mamahatun Taarruzu (30 Mayıs - 5 Haziran) ve Trabzon Cihetinde V. Rus Kolordusunun Hareketi.....	329
Kop Cephesi'nin Taarruzu ve IX. Kolorduya Yardımı.....	330
Trabzon Cephesinde İnkişaf Eden Harekât (Kroki - 57)	333
Of İstikametinde Mukabil Taarruzumuz (Kroki - 58).....	335
Mütalaa	340
Rus Mukabil Taarruzu Başlıyor (Kroki - 59)	347
Şimdi Harekâta Geçelim	349
Rusların I. Kolordusu Şu Yolda Tertibat Almıştı.....	350
I. Kolordunun Mamahatun - Kop Taarruzu (Kroki - 60)	351
Mütalaa	354
Ricat	357
Bayburt'un Sukutu.....	359
Cephenin Yarılması	361
Gediğin Kapatılması	363
Erzincan'a Rus Taarruzu	367
Kelkit'in Sukutu	368

Erzincan'ın Sukutu	369
Rusların III. Orduya Taarruzları.....	372
Ruslara Mukabil Taarruzla Düşman Kuvvetleri Tespit Olunur ...	373
Ruslar III. Ordu Cephesinde Müdafaaya Geçtiler.....	374
Ruslar II. Orduya Taarruz Ediyorlar	375
II. Ordu Mukabil Taarruza Başlıyor	376
9. Fırkanın Çemen Dağı'na Mukabil Taarruzu (Kroki-62)	
31 Ağustos 1916	377
Burada Rusların Vaziyeti Nasıl Gördüklerini Tetkik Edelim.....	378
Ruslar Sahilden Taarruza Geçiyorlar	380
Ruslar Terme'yi Yaktılar.....	380
Mütalaa	381
Burada Bir Hatırayı Zikretmek İsterim	383
Şimdi Gelelim Rusların Cephemizden Çektiği Kuvvete.....	384
Üçüncü Mıntıka Kuvvetleri.....	387
Şayan-ı Dikkat Bir Vaka.....	388
Vehip'in Planı.....	388
Çemen Dağı Harekâtı Hakkındaki Mütalaa.....	389
Ruslar Tarafından Trabzon'un Tahkimi	390
Erzurum'un Ruslar Tarafından Tahkimi.....	391
Kafkas Teşkilatına Gelince	391
Bayburt, Plevne Vazifesini Gördü mü? (Kroki - 63)	393
Tarafeyn Zayıyatı.....	394
Kolera Zuhuru.....	396
Kış Harekâtı	397
1917 Senesi Harekâtı	398
RUSYA'DA İHTİLAL	400
Rus İhtilali Esnasındaki Vaziyet.....	402

Dersim Harekâtı.....	403
Rus Ordusu Sulh İstiyor	404
Garip Bir Teklif.....	405
Dersim’de Çarpışmalar	409
Eylülde Rus Tayyare ve Gemi Faaliyeti.....	409
II. Ordunun Vaziyeti	410
Rusya’da Bolşevikliğin Zuhuru ve Mütareke	410
Mütarekenin Bozulması ve Musalaha (1918 Vekayii [Olayları])..	411
III. Ordunun İleri Harekâtı (Kroki - 65)	412
Batum ve Kars’ın zaptı	414
Tebriz’in İşgali.....	415
Urmîye’nin Zaptı	417
Türk Ordusunun Vaziyeti Şöyleydi	419
Bakü’nün Zaptı	420
Kafkasya’daki Türk Ordularının Çekilmesi (Kroki - 66)	421
Harekât Hakkında Umumi Mütalaa.....	424
Rus Amali [Emelleri]	430
Bir Muvazene Yapalım	432
VII. KONFERANS	437
Deniz ve Hava Harekâtı ve Menzil Hizmetleri.....	437
İki Tarafın Deniz Kuvvetleri.....	438
Karadeniz’de Rus Limanları.....	439
Türk Donanması	439
Karadeniz’de Türk Limanları.....	441
Rus Donanmasının Vazifesi	441
Türk Donanmasının Vazifesi	441
Bu Baskın Nasıl Yapılabilirdi?.....	442
Türk Donanmasının Karadeniz’e Çıkması ve Baskın (Harita- 2)	443

Sivastopol Hücumu	445
Novorosisk Taarruzu	447
Kefe (Feodosia) Taarruzu.....	448
Odessa Taarruzu.....	448
İlân-ı Harp	449
Karadeniz'in Vaziyeti	449
Şimdi Sıra ile Vekayie Geçiyorum (Harita - 3)	449
Yavuz'un Rus Donanması ile Muharebesi (Harita - 4).....	452
8. Alayın ve Enver'in Şarka Hareketi (Harita - 6)	455
Yavuz Mayına Çarpıyor	456
1915 Deniz Harekâtı.....	458
Sarıkamış Bozgunundan Sonra Yapılan Harekât	459
Mart Harekâtı	461
Çanakkale Bombardımanında Rus Filosu	462
Rus Donanmasının İlk Boğaz Taarruzu	463
İkinci Odessa Taarruzu (Harita - 12).....	463
Boğaz'ın İkinci Bombardımanı.....	464
Üçüncü Defa Boğaz'ın Tehdidi, Yavuz'un Muharebesi (Harita - 13)	465
Kömür Nakliyatının Temini	466
Alman Denizaltılarının Karadeniz'de Faaliyeti	467
Zonguldak'ta Mücadele.....	467
Denizaltı Gemilerinin Faaliyeti	470
Erzurum'a Seri Yardım (Harita - 16)	471
Mütalaa	472
Rusların Zonguldak'ta Faaliyetleri, Kömür İşleri	472
Karadeniz'de Rus Hâkimiyeti ve Deniz Nakliyatı Başlıyor (Denizaltı Gemileri Faaliyeti)	472

Rize İhracı (Harita - 5 A).....	474
Karadeniz’de Alman Denizaltı Gemilerinin Faaliyeti	477
Rusların V. Kolordusunun Trabzon’a İhracı.....	479
Bu Esnada Türk Donanmasının Harekâtı.....	480
Mütalaa	481
U-38’in Harekâtı (Harita - 1 A).....	482
Denizaltı Gemilerinin Haziran - Temmuz İçindeki Faaliyetleri, Türklerin Of ve Rusların Bayburt Hücumları.....	483
III. Ordunun Trabzon’a Taarruz Teşebbüsü ve Yavuz ve Midillinin Faaliyeti (Harita - 18)	484
Denizaltı Gemilerinin Faaliyeti	487
Rus Mayıncılığı ve Mayın Muharebesi	489
Romanya’nın Harbe Girmesi.....	491
Varna’da Türklerin Mayın Araması.....	492
Karadeniz Rus Donanmasında Kumanda Tebdili.....	493
Türkiye’de Fesat Tertibi.....	494
Denizaltı Faaliyeti (Ekim-Aralık) (Harita-2 A)	495
Bir Nakliye Gemisi ile Rus Denizaltısının Garip Muharebesi.....	496
Romanya Sahillerinde Denizaltı Faaliyeti.....	496
Gayret-i Vataniye Muhribinin Ziyatı.....	498
1917 Harekâtı	499
Mütalaa	500
Hava Harekâtı.....	502
Kara Tayyarelerinin Faaliyeti	504
VI. Orduya Merbut 12. Tayyare Bölüğü	507
1917 Yılında Hava Harekâtı.....	508
Ereğli’de 2. Deniz Tayyare Bölüğü.....	509
8. Kara Tayyare Bölüğü.....	509

Rus Ordusunda İhtilal ve Bolşevikliğin Zuhuru	510
Bir Rus Tayyaresinin İğtinamı	511
Suşehri'ndeki 8. Tayyare Bölüğünün Faaliyeti	512
II. Ordu Emrindeki 10. Tayyare Bölüğü	513
XIII. Kolordu Emrindeki 12. Tayyare Bölüğü 1917 Harekâtı	516
O zaman Kullandığımız Tayyarelerin Evsafı	516
Rus Tayyare Harekâtı Hakkında Malumat, 1917'de.....	516
Umumi Mütalaa	519
MENZİL HİDEMÂTI.....	521
III. ve II. Orduların Menzili (Harita - 17).....	521
II. Ordunun Menzil Teşkilatı	523
Rusların Kafkasya Ordusunda Menzil Teşkilatı (Kroki - 72)	528
Şimdi Türk Ordularının İaşe Müşkûlatını Tetkik Edelim.....	531
Ordulardaki Geri Hidemât ile Cepheadeki Muharip Efrat Arasındaki Nispet.....	534
SIHHİYE TEŞKİLÂTI.....	537
EKLER.....	545
EK 2: YER ADLARI SÖZLÜĞÜ	565
Dizin	611
HARİTALAR VE KROKİLER HAKKINDA NOT:	644



HARP SANAT YAYINEVİNİN YAYIN ESASLARI

Harp Sanat Yayınevi, şanlı Silahlı Kuvvetlerimizde yıllarca görev yapmış olan emekli bir subay tarafından ülkemizdeki askerî tarih çalışmalarına katkı sağlamak için 2021 yılında kurulmuştur. Bilimin ışığını rehber edinen Yayınevimiz, Atatürkçü bir çizgide, bağımsız yayıncılık faaliyetlerinde bulunmayı temel ilke edinmiştir. Yayınevimiz, yayımlayacağı nitelikli eserlerle ülkemizde askerî tarih alanında hissedilen eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Bilindiği üzere toplumların tarihi incelendiğinde askerlikle ilgili hususların siyasi, sosyal ve kültürel alanlara doğrudan veya dolaylı etkilerinden söz edildiği görülmektedir. Bu etkilerin tespit ve değerlendirmesinin, günümüze ve hatta geleceğe bakan yönlerinin ortaya konulmasının fert ve devlet ölçeğindeki gelişime önemli katkılar sağlayacağı üzerinde durulmaktadır.

Sosyal bilimlerde askerî konulara ağırlık veren çalışmalar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmaya başlamıştır. Zamanla genel tarih araştırmaları içinde kendine özgü bir anlayışa dönüşerek askerî tarih adı altında toplanan bu alandaki çalışmalar, Batı'da XXI. yüzyılda büyük bir hız kazanmışsa da Türkçe literatürde ne yazık ki henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır.

Karakter ve kültür kodlarımızda var olan askerliğe ve ona dair çalışmalara ivme kazandırılarak bu alandaki eksikliğin nitelikli eserlerle giderilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi hâlde bu boş-

luğun akademik olmayan, ideolojik birtakım amaçlarla, bilgi ve belgeye dayanmayan yorumlarla ve popülist eserlerle doldurulması başka sorunları da beraberinde getirecek, ortak tarih bilincinin oluşumuna zarar verebilecektir.

Yayınevi olarak bu bilinçle, imkânlarımız nispetinde faydalı çalışmalar ortaya koymayı arzu ediyoruz. Bu alandaki akademisyen ve yazarlarla koordineli çalışmalar yürüterek akademik, tarafsız ve güvenilir kaynaklardan oluşan yerli ve yabancı nitelikli eserlerle okuru buluşturmak istiyoruz. Kuramsal kaynaklardan edebî eserlere kadar geniş bir yelpazede yapacağımız yayınlarla, askerliği meslek olarak benimseyenlerin yanında askerî tarihe ilgi duyan herkese hitap eden akademik ve edebî eserler ile başvuru koleksiyonu oluşturmaya çaba sarf edeceğiz.

Tarihin tozlu raflarında unutulmaya yüz tutmuş, sandıklarında kilitli kalan hatıraların, yazma eserlerin, baskısı tükenmiş kitapların; Yükseköğretim kurumlarında büyük emekler verilerek hazırlandıktan sonra atıl kalan değerli çalışmaların gün yüzüne çıkarılması için atacağımız adımlarla, bu türdeki yayınların ve disiplinler arası müşterek akademik çalışmaların artmasında teşvik edici bir rol üstlenmek istiyoruz.

Askerlik mesleğinin ilgi sahası içinde önemli bir yer tutan yönetim, liderlik, strateji ve organizasyon konularıyla yeni modellere ilham verecek çalışmaları okurla buluşturmayı da hedefliyoruz.

Askerî geleneklerin oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi amacıyla özellikle tarihe mal olmuş komutan ve stratejistlerin düşünce ve tecrübelerinin sonraki nesillere aktarılmasına hizmet edecek biyografi ve hatıratlarının yanında tenkit ve kritiklerini yayınlamayı amaçlıyoruz.

Harp tarihinin konuları dışında kalan ancak yazarı veya işlediği konu itibarıyla daha çok sosyal tarihin ve edebiyatın alanına giren eserlerin yayınlanmasının da önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Her safhasını akademik bir titizlikle takip edeceğimiz, editörlük çalışmalarına önem vereceğimiz yayınlarımızda Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'nda belirtilen esaslar çerçevesinde hareket edeceğiz.

Faydalı olabilmek niyet ve gayretiyle...



HAZIRLAYANIN ÖN SÖZÜ

Son 15 - 20 yılda Türkiye’de askerî tarihe olan kolektif ilgi, yayım hayatımıza da yansımış, ülkemizde çok sayıda telif ve tercüme askerî tarih kitabı neşredilmiştir. Buna rağmen özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında, savaş tecrübesine sahip muvazzaf ve emekli askerler tarafından kaleme alınan askerî tarih kitapları, içerdikleri cevhere rağmen gerek ulaşılabilirlik gerekse de nitelikli tahkike olan ihtiyaç nedeniyle bilimsel sahada yeterince kullanılmamakta ve ilgililerin istifadesine sunulamamaktaydı. Bu minvalde Harp Sanat Yayınevi ciddi bir hizmete imza atarak bu kıymete değer eserleri, çağın getirdiği bilimsel nitelikler çerçevesinde tekrar neşretmeye başladı. Bu minvalde Mareşal Fevzi Çakmak’ın Birinci Dünya Savaşı meraklıları ve araştırmacılarının ufkunu açacak olan *Büyük Harp’te Şark Cephesi Hareketleri - Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya’da, İran’da* eserini tahkik ve tanzim ettik.

1935’te İstanbul Yıldız’da bulunan ve zamanki ismi Askerî Akademiler olan Harp Akademileri Komutanlığındaki bir dizi kurmay konferansı sonucu ortaya çıkan ve 1936’da basılan eser, 2005’te ATASE [Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt] Başkanlığı tarafından ve 2011’de bu baskı referans alınarak İş Bankası Kültür Yayınları tarafından tekrar neşredilmiştir. Ancak bu neşirlerde eser, 1936 baskısından farklı olarak “günümüz Türkçesine çevrilmiş” ve kimi ifadeler muhtemelen sakıncalı görüldüğü için çıkartılmış ve/ya değiştirilmiştir. Eserin sadeleştirilmesinin gerekliliği hususu, as-

kerî tarihçiler ve hatta edebiyatçılar tarafından tartışılmaya açıktır. Ancak Fevzi Paşa'nın dil ve üslubu ciddi bir sadeleştirmeyi gerektirecek kadar süslü ve ağdalı değildir. Biz bu çalışmada bugünkü kurallar açısından yazım hatası denilecek durumlar hariç Fevzi Çakmak'ın uygun gördüğü ve yazdığı hiçbir kavramı ve cümleyi değiştirmedik. Dolayısıyla kitabı yayıma hazırlarken Fevzi Paşa'nın dil ve üslubunu korumaya azami gayret gösterdik.

Eserin tahkiki, okuyucuların ve araştırmacıların başka bir kaynağa başvurmalarına ihtiyaç duymaması adına ve tamamen bilimsel esaslarla yapılmıştır. Bu minvalde;

Eserdeki bugün için eski sayılabilecek ve genel okuyucu kitlesinin anlamakta zorlanacağı kelimelerin bugünkü karşılıkları ilk geçtiği yerde köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Ayrıca kitaptaki tüm hicri ve Rumi tarihler, TTK Tarih Çevirme Kılavuzu esas alınarak miladi tarihe çevrilmiştir.

Eserde çok sayıda yerli ve yabancı yer ismi bulunmaktadır. Bu yer isimlerinin bazıları metin içinde birbirine oldukça benzer ama birkaç farklı şekilde yazılmıştır. Bu yer isimlerinin bugünkü adları ve konumları, açık kaynaklar aracılığıyla -mümkün mertebeye- tespit edilmiş ve kitabın sonuna bir sözlük şeklinde eklenmiştir. Doğu Anadolu'daki bazı illerin büyükşehir olmasıyla köyler artık "mahalle" şeklinde adlandırıldığı için okuyucular dipnotlardaki mahalle tanımına haiz yerleşim yerlerini aslında birer kırsal yerleşim olarak düşünebilir.

Eser, bir askerî metin olduğu için bugün dahi pek çok askerin anlayamayacağı eski ve yeni çok sayıda teknik kavram ve terim kullanılmıştır. Eserden hemen herkesin sağlıklı istifade edebilmesi adına metindeki neredeyse tüm askerî kavramlar, dipnotlarda uygun referanslarla açıklanmıştır.

Eserin içinde birçok Türk, Alman, Rus, Avusturyalı, İngiliz ve İranlı asker ve siyasetçinin adı geçmektedir. Bu kişiler hakkında yine eser içinde, ilk geçtikleri yerlerde dipnotlar vasıtasıyla Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetleri odağında kısa biyografik bilgiler verilmiş, bulunabilen fotoğrafları metnin sonuna dâhil edilmiştir. Özellikle biyografi araştırmaları ve yer adlarının tespiti noktasında Türkçenin yanı sıra Osmanlı Türkçesi, İngilizce, Fransızca, Rusça, Almanca, Gürcüce, Azerbaycan Türkçesi ve Farsça kaynaklara da başvurulmuştur.

Eserin daha verimli kullanılması için detaylı bir dizin de hazırlanıp sona eklenmiştir. Ayrıca bu bir konvansiyonel askerî tarih metni olduğu için haritalar hayati önem arz etmekteydi. Bu nedenle eserin orijinalinde yer alan 100'e yakın kroki ve harita muhtelif askerî ve sivil kurum ve kuruluşlarda arandıysa da bulunamamıştır. Biz de mazuriyetimizi biraz olsun telafi edebilmek adına kitabın sonuna Resmî TSK Tarihi serisinin uygun ciltlerindeki birtakım kroki, harita, kuruluş ve daha fazlası için erişim yolu ekledik. Yine de hem eserin aslına sadık kalmak hem de asıl dokümanları temin edebilenler için metin içindeki harita, kroki ve kuruluşlara yapılan atıfları koruduk.

Her zaman olduğu gibi bu çalışma sürecinde de beni teşvik eden yüksek lisans tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Beşikçi'ye teşekkür etmek isterim. Ayrıca kaynak temininde yardımcı olup değerli görüşlerini ve yapıcı eleştirilerini paylaşan Prof. Dr. Ahmet Özcan, Prof. Dr. Mesut Uyar, Doç. Dr. Evren Mercan, Doç. Dr. İbrahim Sona, Dr. Öğr. Ü. Erhan Çifci, Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Baş ve Dr. Öğr. Gör. Yusuf Ziya Altıntaş'a teşekkür ederim. Bana bu süreçte sakin bir çalışma ortamı sağlayan Selman Demirel'e de müteşekkirim.

Yaşamımın tatsız bir döneminde ama büyük bir keyifle yaptığım bu tahkikte gözümden kaçan bir husus veya hatam olduysa affınıza sığınıyorum.

Son olarak, tüm sıfatlarının yanı sıra bir askerî tarihçi de olan¹ Mareşal Fevzi Çakmak'ın mirasına katkıda bulunabilmeyi umuyorum.

Faydalı olmak dileğiyle...

Dindar NEGİŞ
25 Mayıs 2025,
Büyükkçekmece-İstanbul

¹ Bu çalışma sırasında ortaya çıkan ve konu hakkındaki bir makalemiz için bk. Negiş, Dindar. "Muharip Bir Kalem: Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî Tarihçiliği", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 6, sy. 2 (Ekim 2025).

I. KONFERANS

Arkadaşlar!

Bugün başlayacağımız konferansın ehemmiyet [önem] sırasını ve sebeplerini söylemek isterim:

Büyük Harp'te Türkiye dört büyük cephe açmıştı;

1. Çanakkale Cephesi,
2. Suriye Cephesi,
3. Irak Cephesi,
4. Şark [Doğu] Cephesi;

Bunlardan üçü, dar cephede mevzi muharebesi² hâline inkilâp etmişti [dönüşmüştü]. Birisi, Gelibolu Yarımadası burnuna tıkanmıştı. İkincisi Akdeniz'den Şeria Nehri şarkına [doğusuna] kadar dayanmıştı. Üçüncüsü de Dicle'nin iki tarafında kalmıştı.

Şimdi bahsedeceğim Şark Harekâtı ise takriben Karadeniz'den Hamedan'a kadar 1.000 kilometrelik cephe üzerinde hakiki bir operatif hareket muharebesi³ hâlinde cereyan etmiş ve her iki taraf

² Mevzi harbi ya da siper savaşı: Askerî birliklerin sabit savunma hatlarında -özelikle kazılmış siperlerde- konuşlanarak düşmanla uzun süreli çatışmalara girdiği savaş türüdür. Nurhan Sabuncuoğlu, *Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü İngilizce - Türkçe*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), s. 671. [H.N.]

³ Askerî harekâtlar; planların yapıldığı seviyeye ve harekâtı icra eden kuvvetin büyüklüğüne göre taktik, operatif ve stratejik seviye olmak üzere üçe ayrılır. Taktik harekâtlar, tümen ve aşağısı; operatif harekâtlar, kolordu ve ordu; stratejik

da buraya büyük kuvvetler göndermişlerdir. Burası 16 kolordu ve 10 süvari fırkası [tümen] gibi büyük kuvvetlerin harekâtına sahne olmuştur. Burada kale, mevzi harbi, hareket harbi,⁴ yarma,⁵ cenahlardan [yön/ taraf/kanat] kavrama harekâtı inkişaf ettiği [geliştiği] için daha enteresandır. Mevzi harbi daha basit ve kavranması daha kolay olduğu, bâhusus [özellikle] birçok asar [eserler] neşredilerek [yayımlanarak] az çok taayyün ettiği [ortaya konduğu] için en çok meçhulat [bilinmezlikler] içinde kalan Şark Harekâtı'nın tetkikini faydalı buldum. Tabii Harp Tarihi Encümeninde⁶ de bu işle meşgul olunmaktadır. Son zamanlarda Ruslar bu harbi tenvir eden [aydınlatan] bazı malumat [bilgiler] neşretmişlerdir [yayımlamışlardır]. Bunlardan en mühimleri Rusların Kafkas Orduları tarafından yapılan harekâtı gösteren Maslovsky⁷ nâmındaki zât ile

harekâtlar ise ordular grubu ve kuvvet komutanlıkları seviyesinde planlanıp icra edilir. Hilmi Soyaslan, *Askeri Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1971), s. 666. [H.N.]

⁴ Hareket harbi: Hasım kuvvetleri hızlı ve planlı saldırılarla etkisiz hâle getirmeyi amaçlayan; hız, manevra ve ateş gücüne dayalı bir harekât türüdür. [H.N.]

⁵ Yarma harekâtı: Düşman arazisine derinlemesine nüfuz ederek orada düşman kuvvetlerini kuşatarak esir etmek, imha etmek veyahut stratejik önemdeki araziye ele geçirmek imkânını kazanmak maksadıyla düşman savunma tertibatında gedikler açılması için yapılan taarruzdur. Hilmi Soyaslan, *age.*, s. 839. [H.N.]

⁶ Harp Tarihi Encümeni: Erken devir Cumhuriyet Dönemi'nde Genelkurmay Başkanlığı emri altında askerî tarih araştırmaları yapan birim. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Çaykırın, Güzin. "Harp Tarihi Şubesi", *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*. <https://canakkalesavaslariansiklopedisi.com/content/harp-tarihi-subesi/> (E.T. 15.04.2025) [H.N.]

⁷ Tümgeneral Evgeny Vasilyevich Maslovsky [Top.] (1876-1971): Birinci Dünya Savaşı ve Rus İç Savaşı'na katıldı. Kafkas Cephesi'nde Kafkas Orduları Karargâhında görevliydi. Nisan 1916'dan itibaren kıtada 153. Bakü Piyade Alayı Komutanı olarak görev yaptı. Rus İç Savaşı'nda Beyaz Ordu saflarında yer aldı ve yenilgiden sonra bir süre İstanbul'da yaşadı. 1971'de Fransa'da, sürgünde öldü. *Евгений Васильевич Масловский*, https://www.hrono.ru/biograf/bio_m/maslovski_ev.php (E.T. 05.05.2025). Eseri için bk. *General Maslofski'nin Umûmi Harpte Kafkas Cephesi*

Nikolski'nin⁸ eserleridir. Sovyetler zamanında neşredilen Zayonçkovski'nin⁹ eseri dahi Çarlık siyasetini tenkit eder [eleştirir] ve vaziyeti az çok mütalaa edilebilir [değerlendirilebilir] bir hâle koyar. Bunların hepsi tercüme ve tenkit ve neşredilmişlerdir. Ayrıca her iki tarafı münakaşa eden [irdeleyen] Fransız Binbaşlarından Larcher'in¹⁰ eseri de vardır. Larcher o zamanki noksan vesikaya [belgeye] rağmen oldukça doğruyu görmüş, münakaşa [tartışma] ve mu-

Eserinin Tenkidi, Çev. E. Yb. Nazmi, (Ankara: Genelkurmay Matbaası, 1935). [H.N.]

⁸ General Nikolski, *Sarıkamış Harekâtı (12-24 Aralık 1914)*, 2.bs., Çev. Emekli Kaymakam (Yb.) Nazmi, (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1990). [H.N.]; General Nikolski, *Sarıkamış Harekâtı (12-24 Aralık 1914)*, çev. Mütetaid Kaymakam Nazmi, Yay. Haz. Nuh Eşrefoğlu, Harp Sanat Yayınevi, İstanbul 2024.

⁹ Orgeneral Andrey Medardoviç Zayonçkovski (1862- 1926): 1904-1905 Rus-Japon, Birinci Dünya ve Rus İç Savaşlarına katıldı. Kafkas Cephesi'nde görev almadı. Sözü edilen dört ciltlik eserin birinci cildi için bk. Зайончковский Андрей Медардович, *Мировая война 1914-1918 гг. Том I. Кампании 1914-1915 гг.*, (Moskva: Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1923). [H.N.]

¹⁰ Tuğgeneral Maurice Constant Louis Larcher [1905-P.16] (1885-1963), Fransız asker ve şarkiyatçı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ekim 1915'te Almanlar tarafından esir alındı ancak kaçmayı başardı ve Ocak 1918'de Fas'a gönderildi. 1919-1921 Rus-Polonya Savaşı sırasında Rusya'ya düzenlenen Fransız askerî müdahalesi çerçevesinde Kasım 1919'dan 1921'e kadar Polonya ordusunda görevlendirildi. Eylül 1925'ten Eylül 1927'ye kadar Fas'ta bir isyan bastırma harekâtında görevlendirildi. 1930-1933 arasında harekâtlardan sorumlu Genelkurmay 3. Dairesinde, 1934-1936 arasında Millî Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliğinde görevlendirildi ve 1938'e kadar albay rütbesiyle 22. Cezayirli Nişancı Alayına komuta etti. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1940'tan 1945'e kadar yine esir düştü. Henüz savaş esiriyken Şubat 1941'de tuğgeneralliğe yükseltildi. Paris'te Doğu Dilleri Enstitüsünde Türkçe ve Arapça öğrendi. Doğu dünyasına ve Osmanlı askerî harekâtlarına özel bir ilgisi vardı. Lamrhari, Loubna. "La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale'in Yazarının Biyografisi Binbaşı Larcher Kimdir?" *Toplumsal Tarih*, Çev. Esra Atuk, Sayı 242, (Şubat 2014), s. 22-26. Larcher'in adı geçen eseri için bk. M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.) [H.N.]

hakemelerini [hükümlerini] bitarafane [tarafsızca] yürütmüştür. Düşman cephesinden bizim harekâtın nasıl görüldüğünü anlamak için akdemce [daha önceleri] tercüme ve neşredilen bu eserin mü-talaa ve tetkikini [incelenmesini] tavsiye ederim.

Bizim taraftan ilk defa Sarıkamış'a dair Şerif Bey'in,¹¹ bilahare Salahattin Bey'in¹² eserleri çıkmıştır. Aziz Samih¹³ ve Baki Beyler'in¹⁴ eserleri de neşredilmiştir. Alman arşivinin neşrettiği 9. cilt Goltz¹⁵ ve Guze'nin¹⁶ hatıratı da tercüme ve tabedildi [basıldı].

¹¹ Kurmay Yarbay Mustafa Şerif İlden (1879-1953): Türk asker ve siyasetçi. Eseri için bk. Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, Yay. Haz. Sami Önal, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018). [H.N.]

¹² Eser için bk. Selahaddin, *Kafkas Cephesinde: X. Kolordunun, Büyük Harbin İptidasından Sarıkamış Muharebeleri Nihayetine Kadar Harekât*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1931). [H.N.]

¹³ Kurmay Albay Aziz Samih İlter [1314- P.11] (1877-1948): Türk asker ve siyasetçi. Eseri için bk. Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, (Ankara: Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, 1934). [H.N.]

¹⁴ Korgeneral Baki Vandemir [1908-Sv.3] (1890-1963): Türk asker. Eseri için Bk. Baki (Vandemir), *Büyük Harpte Kafkas Cephesi, c.1, 2*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1933). [H.N.]

¹⁵ Mareşal Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz (1843-1916): Osmanlı ve Alman İmparatorluk ordularında görev yapmış mareşal. Eseri için bk. Mareşal Colmar Von Der Goltz Paşa, *Goltz Paşa'nın Hatıratı-"Cihan Harbi'nde Mareşal Colmar Von Der Goltz Paşa"*, Çev. Salih Mayakuşu, Yay. Haz. Akın Sipahioğlu, (İstanbul: Harp Sanat Yayınları, 2024). [H.N.]

¹⁶ Yarbay Felix Guze (?-?) 23 Nisan 1914 tarihinde yarbaylığa terfi etmiş ve aynı tarihte Osmanlı ordusuna katılarak 22 Aralık 1914 tarihinde 3. Ordu Kurmay Başkanı Yardımcılığına getirilmiştir. Ancak Hafız Hakkı Paşa, Guze'yi görevden azlederek yerine Kara Vasıf'ı getirmiştir. 19 Temmuz 1917 tarihinde Kafkas Ordusu Grubu Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 1 Ocak 1918'te Kafkas Ordu Grubunun lağvı üzerine Genel Karargâh emrine tayin edilmiştir. 1 Kasım 1918'de Türkiye'den ayrılmıştır. Eser ve biyografi için bk. Yarbay Felix Guze, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Çev. Yarbay Hakkı Özoguz, Yay. Haz. Alev Keskin, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007). [H.N.]

Diğer arkadaşlar da peyderpey yazarak tenvire çalışmaktadırlar. Daha evvel de *Askerî Mecmua*¹⁷ ile Grandük Nikola'ya¹⁸ ait bazı vesaik [belgeler] neşretmiştik. Ecnebi [yabancı] muhabirlerin gazetelerde intişar eden [yayınlanan] mektuplarından da istifade edilmiştir. Bizim taraf için Harp cerideleri ve mahzen [arşiv] evraktaki vesaik de gözden geçirilmiştir.

Bu darü'l-harekâta bizzat bulunduğum bazı vekayi [olaylar] vardır ki bunların tabiye [taktik] noktainazarından [bakış açısından] mufassal [ayrıntılı] bir surette gösterilmesini de muvafık [uygun] buldum. Kafkas Cephesi'nde bulunduğum gibi Çanakkale Cephesi'nde de buldum. Çanakkale'de bir metreye on kişi düştüğü hâlde Şarkta on metreye takriben [yaklaşık] bir adam düşüyordu. Şu hâlde nispet 1/100'dür ki bunların arasındaki farkı arz edeceğim.

Malumdur ki Balkan Muharebesi az çok bir sefer planına istinaden ve oldukça modern teşkilata tâbi bir ordu tarafından yapılmış ise de ordunun siyasetle malûl olması [zarar görmesi] ve ilk defa tatbik edilen projelerin biraz nazarî [teorik] bulunması dolayısıyla iyi netice vermedi. Bundan sonra 1913 senesi sonun-

¹⁷ *Askerî Mecmua*'nın temelleri, Osmanlı Devleti döneminde yayımlanmış olan süreli askerî yayınlara dayanır. Zaman içinde isimler değişirse bugün *Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi* adıyla yayım hayatına devam etmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Türkkân, Hakan. "Askerî Mecmua" *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*. <https://canakkalesavaslariansiklopedisi.com/wp-content/uploads/2023/10/askeri-mecmua-csa.pdf> (E.T. 15.04.2025) [H.N.]

¹⁸ Grandük Nikolay Nikolayeviç (1856-1929): Rus Çarı I. Nikola'nın torunu olan Rus general. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde de görev almıştır. Köksal, Ahmet ve Yavuz, Atilla Ekrem. "General Nikolay Nikolayeviç Yudenîç Hakkında Biyografik Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.56, (Aralık 2022): 63-84. <https://doi.org/10.21563/sutad.1222225> [H.N.]

da Almanya'dan askerî bir ıslahat heyeti getirildi.¹⁹ Bunun başında da Liman Paşa²⁰ vardı. Ordu bunlara tevdi olundu [emanet edildi, emrine verildi]. Talim ve terbiye, teşkilat, harekât planları gibi hidemâtı [hizmetleri], demir yolu ve deniz nakliyatı hakkında en iyi usulleri bunlar bize talim ve tatbik edeceklerdi. EVELLA Liman Paşa Birinci Kolordu Kumandanlığını biraz sonra Bronsart²¹ Erkânıharbiye-i Umumiye [Genelkurmay Başkanlığı] İkinci Reisliğini deruhte ederek [üstelenerek] fiilen işe başladılar. Enver²² de Harbiye Nazırı [Savaş/Savunma Bakanı] ve Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi olarak bu icraatı tahakkuk ettirmek [gerçekleştirmek] için büyük gayretler sarf etti. Ordudaki kumandanlardan Balkan Muharebesi'nde [Birinci ve İkinci Balkan Savaşı] yararlığı görülenler

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Uyar, Mesut. "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", *Cumhuriyet. Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 15, Sayı 30. (Güz), 2019, s. 29-84. [H.N.]

²⁰ Mareşal Otto Viktor Karl Liman von Sanders [Sv.] (1855-1929): Birinci Dünya Savaşı'na katılmış Alman generali ve Osmanlı mareşali. Osmanlı Devleti'nde Alman Askerî İslah Heyeti Başkanlığı ve ordu komutanlıkları yapmıştır. "Otto Liman von Sanders", *Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Otto-Liman-von-Sanders> (03.05.2025) [H.N.]

²¹ Korgeneral Friedrich (Fritz) Bronsart von Schellendorf (1864-1950): Alman siyasetçi ve subay. Osmanlı'daki Alman Askerî İslah Heyetinin bir parçası olarak Osmanlı Genelkurmayında görev yapmıştır. Oliver, Stein. "Bronsart von Schellendorf, Friedrich". *International Encyclopedia of the First World War*. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/bronsart-von-schellendorf-friedrich/> (E.T. 25.05.2025) [H.N.]

²² Korgeneral İsmail Enver [1899- P.4] (1881-1922): Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Türkistan Bağımsızlık Hareketi'ne katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı [Savaş / Savunma Bakanı] ve Osmanlı Ordularının Başkomutan Vekili'ydi. 1922 yılında Tacikistan'da Kızıl Ordunun Başkurt Lejyonlarıyla girdiği bir çatışmada şehit olmuştur. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C.III, Haz. Hülya Toker, Nurcan Aslan, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009), s. 8. [H.N.]

seçildi ve noksanı görülenler çıkarıldı.²³ Bu suretle ordu gençleştirildi.

HAREKÂT-I HARBİYE LAYİHALARI

A. İlk layiha [tasarı/plan] 7 Haziran 1014'te Bronsart tarafından tertip ve Enver tarafından tasvip [uygun] olunmuştur. Bu layiha Bulgaristan, Yunan ve Rusları düşünüyordu. O sıralarda Rusların 30,50'lik topları havi [içeren] 6 zırhlı ve 25 santimetrelik dört toplu diğer bir zırhlı²⁴ ve 2 kruvazör,²⁵ 9 muhrip,²⁶ 15 torpido [bot],²⁷ 7 denizaltı gemisinden mürekkep kuvvetli donanması vardı. Bizim donanmamız zayıf idi. Bunun karşısında bir şey yapamazdık. Yunanlılarla dahi denizde başa çıkmak ve adaları kurtarmak için donanmayı islah etmek lazımdı. Bunun üzerine Osmanlı donanmasına üç zırhlı ilavesi düşünüldü. "Sultan Osman", "Reşadiye", "Fatih" ısmarlandı. Buna mukabil [karşılık] Ruslar da Karadeniz hâkimiyetini muhafaza için "İmparatoriçe Maria" ve "Kate-

²³ Balkan Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından Osmanlı Devleti, zafiyetin kaynağını ordunun modern muharebe usullerindeki eksikliği olarak belirledi. Bu tespit neticesinde, modern savaş yöntemlerini bilmediği saptanan 2 mareşal, 3 korgeneral, 30 tümgeneral, 95 tuğgeneral, 184 albay ve 236 yarbay ile daha alt rütbeli subaylardan oluşan yaklaşık 800 kişilik askeri kadro zorunlu olarak emekliye sevk edildi. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, C. II*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi 1993), s. 52. [H.N.]

²⁴ Zırhlı: Zırhla kaplanmış gemi. Mustafa Pultar, *Büyük Deniz Sözlüğü - Denizlük*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), s. 877.

²⁵ Kruvazör: Muhripten büyük fakat muharebe gemisinden küçük savaş gemisi. Mustafa Pultar, *age.*, s. 497. [H.N.]

²⁶ Muhrip: Savaş gemilerine ve denizaltılara saldırmak için yapılmış hızlı ve zırhlı savaş gemisi, destroyer. Mustafa Pultar, *age.*, s. 207. [H.N.]

²⁷ Torpidobot: Torpido atmak üzere donatılmış küçük savaş gemisi. Mustafa Pultar, *Age.* s. 785. [H.N.]

rina”, “Üçüncü Aleksandr” muharebe gemilerini dretnot²⁸ inşaaya başladılar. Rusların şarkta yolsuz mıntıkada büyük ordular tahrik [hareket] ederek Türkleri sulha icbar etmek [mecbur bırakmak] istemesi pek çok zaman ister ve siyasi gerginliği arttırarak cihanın nazarıdikkatini celp eden birtakım ihtilaflar vücuda getirirdi. Bunun için Rusların donanmaya güvenerek ve seferberlik ve yığınağımızın geç olmasından istifade ederek birkaç kolordu ile İstanbul’u işgal etmek istemesi ihtimali kuvvetli idi.

Türkiye’nin o zamanki müessesatı [kurumları], fabrikaları İstanbul’da bulunuyordu. İstanbul coğrafi vaziyeti itibarıyla de haiz-i kıymetti [kıymete sahipti] ve muhafazası daha fazla ehemmiyetli idi. Bu sebeple Bronsart kati [kesin] neticenin [sonucun] İstanbul civarında alınacağını nazarıdikkate alarak bu şehri elde bulundurmaya ve Anadolu ile irtibatını da muhafaza etmeye ehemmiyet vermişti. Bronsart tali [ikincil] mıntikalardan sarf-ı nazar ederek [vazgeçerek] kuvvetin en çoğunu İstanbul’da topluyordu. Bu suretle ilk plan o zaman mevcut 13 kolordu yani 38 fırkanın İstanbul civarında toplanmasını ve memleketin diğer hudutlarında jandarma²⁹ ve ihtiyat³⁰ ve hudut [sınır] kıtaları [birlikleri] bırakılmasını ve Erzurum Kalesi’nin lağvını [ortadan kaldırılmasını] teklif ediyordu. Yemen ve sairdeki [diğer yerlerdeki] kuvvetlerin de getiril-

²⁸ Dretnot: 1906 yılında İngiltere’de denize indirilen HMS Dreadnought referans alınarak sonraki yıllarda inşa edilen modern savaş gemilerinin sınıfı. Evren Mercan, *Modern Harp Gemileri - 1850’lerden Günümüze*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), s. 68-74. [H.N.]

²⁹ Jandarma: Emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren silahlı askerî bir güvenlik ve kolluk kuvvetidir (Savaş zamanında ordu emrine girer.). *2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kânunu*. [H.N.]

³⁰ İhtiyat kuvveti: Kumandanın elinde taarruza maruz kalan bölgelere zamanında göndereceği takviyeler. Hilmi Soyaslan, *age.*, s. 354. [H.N.]

mesi gibi planın kabiliyet-i tatbikiyesi [uygulanabilirliği] olmayan kısımları bulunmakla beraber mütalaa ve esasları doğru idi. Rusların Anadolu'yu boydan boya katederek gelmeleri birçok karışıklığı ve müdahaleleri mucip olabileceğinden [gerektireceğinden] bir ay içinde İstanbul'a baskın yaparak işi kısa kesmek daha doğru olmakla birlikte Ruslar da buna göre hazırlanmışlardı. Bunun için birinci planın esasında Karadeniz'de Rus donanmasını izaç etmek [rahatsız etmek, yerinden etmek] ve onu serbest hareket ettirmemek için Türk Donanmasının takviyesi mevzuu [konusu] bahseldi [gündeme geldi].

Bulgarlara gelince; nakliyatımız gecikeceğinden yığınağımızı Çatalca'da yapmak, diğer taraftan da Midye ve Tekirdağ'ı cihetlerinde birer köprübaşı mevzii yaparak tahşidat [yığınak] nihayetlendikten sonra buradan harekete geçmek düşünülürdü. Çatalca dar olduğundan yığılmaktan sonra huruç yaparak³¹ harekâtı düşmanı atmak güç olacaktı. Bunun için köprübaşı³² mevziine lüzum görüldü.

B. Bu plan çok devam etmedi. Büyük harbin zuhuru arifesinde yeni şekiller hasıl oldu. Almanya Büyük Erkânharbiye Reisi [Genelkurmay Başkanı] General "Moltke"³³ Türk ordusunun Bul-

³¹ Huruç Harekâtı: Kale kuşatmalarında kuşatılan kuvvetin (garnizon ve bazen sivil halk) kuşatmayı yarmak ya da zayıflatmak amacıyla müstahkem mevkinin (kale surları ya da tabya) dışına düzenli bir şekilde çıkarak baskın hâlinde icra ettiği hücum harekâtıdır. Lütfi İhsan Bölek, *Saltanattan Cumhuriyete Askeri Terimler - Lugat: Kelimeler Terkip ve Tamlamalar*, (Ankara: kendi yayını, 2023), s. 69. [H.N.]

³² Köprübaşı: Düşman sahilinde kendi birliklerimizin bulunduğu; muharebe sahasının su veya nehirlerinin öteki yakasındaki bir bölümüdür. Hilmi Soyaslan, *age.*, s.457. [H.N.]

³³ Orgeneral Helmuth Johannes Ludwig von Moltke (1848-1916): Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Savaşın başlarında Alman Genelkurmay Başkanı olarak görev yaptı. Moltke, amcası olan ünlü askerî lider Helmuth von Moltke'nin izin-

gar ve Romen orduları ile beraber Rusların cenup [güney] cenahına [yönüne] taarruz ederek Avusturya ordusunun sağ cenahını takviye ve temdit etmesini [uzatmasını] istiyordu. Bronsart'ın da Moltke'nin tesiri [etkisi] altında kaldığı tabiidir.

Bundan sonra Bosna Vakası³⁴ ve Sırbistan Muharebesi³⁵ ve Rusların umumi seferberliği üzerine Almanlar Ruslarla hâl-i harbe [savaş hâline] girdikten sonra 2 Ağustos 1914'te bizimle bir ittifak muahedesi [antlaşması] yaptılar. Emrivaki [oldubitti] hâlinde yapılan bu ittifak muahedesinde Rusların Avusturyalılara taarruzu hâlinde bizim de Almanlar gibi muharebeye müdahalemiz kabul edildi ve yeni bir plan yapmak lüzumu hasıl oldu. Alman Arşivinin 9. cildine göre, 24 Temmuz 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a nota vermesi üzerine Türkler gibi Bulgarlar da Almanya ile ittifak istediler. Evvela Almanlar bizi avutarak işi uzattılsa da muharebe

den giderek ordu komuta etti. Savaşın başında Schlieffen Planı'nı uygulamaya çalıştı ancak planın uygulanmasında değişiklikler yapması zafer şansını azalttı. Moltke, Belçika'nın işgali sırasında karşılaşılan direniş ve Fransız karşı taarruzları nedeniyle Almanya'nın Batı Cephesi'nde zorluklar yaşamasına neden oldu. 1914'te Marne Muharebesi'ndeki başarısızlıklar sonrası görevinden alındı. Bu gelişmeler, Almanya'nın hızlı bir zafer elde etme umutlarını zora soktu. "Helmut von Moltke" *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Helmut-Johannes-Ludwig-von-Moltke> (E.T. 01.05.2025) [H.N.]

³⁴ Avusturya-Macaristan Veliahdı Franz Ferdinand (1863-1914) ve eşinin Bosna'da Kara El isimli silahlı bir Sırp ayrılıkçı örgütüne mensup Gavrilo Princip (1894-1918) tarafından suikast sonucu öldürülmesidir. Daha fazla bilgi için bk. Günaydın, Meryem. "Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı, 28 Haziran 1914" *Gazi Akademik Bakış*, c.8, s.15 (2014): 1-38. [H.N.]

³⁵ Sırbistan Seferi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 28 Temmuz 1914'teki saldırısıyla başlayan, 15 Aralık 1914'te biten, Belgrad'ın Avusturyalılarca önce işgal sonra Sırp karşı taarruzu neticesinde kayıpla sonuçlanan harekâttir. Dennis E. Showalter ve John Graham Royde - Smith, *The Serbian Campaign, 1914*, <https://www.britannica.com/event/World-War-I/The-Serbian-campaign-1914> (E.T. 01.05.2025) [H.N.]

tahakkuk ettikten [gerçekleştikten] sonra bizi harbe sürüklemek üzere muahedeyi imzaladılar.

Malumdur ki bu muahede ile beraber seferberlik ve bitarâflık ilan edildi. Bu seferberliği Rus zihniyeti kavrayamadı. Sefir [elçi] Giers,³⁶ 5 Ağustos 1914'te Ataşemiliter [askerî ataşe] Leontiev'i³⁷ gönderip Enver Paşa'dan sebebini sordu. Enver Paşa da bu seferberliğin Ruslara karşı olmayıp Balkan devletlerinin karışıklıktan istifade ederek İstanbul'u almaya teşebbüs etmelerini menetmek [engel olmak] gayesini takip ettiğini, icap ederse Ruslarla ittifak yaparak Avusturya aleyhine hareket edebileceğini ve Balkanlarda Rus aleyhine vukua gelecek [meydana gelecek] bir mukabeleyi [karşı koymayı] silahla defedeceğini bildirmişti. Aynı zamanda Bulgarlar da aynı zeminde Giers'e müracaat etmiştiler. Bunun üzerine az çok müzakere cereyan ettikten sonra Sefir ve Ataşemiliter Türkiye'de seferberliğin garba [batıya] karşı olduğuna kani oldular [inandılar]. Ruslar dahi bilahare [daha sonra] anlatacağımız planları mucibince [uygun şekilde] Kafkasya'da bir fırka bırakarak bütün kuvvetlerini Garp Cephesi'ne naklettiler. Hariciye Nazırı

³⁶ Mikhaıl Nikolayevich von Giers (1856-1924): Rus bürokrat ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Çarlık Rusyası'nın Osmanlı nezdindeki büyükelçisi. [H.N.]

³⁷ Tümgeneral Leontiev Maksim Nikolayeviç (1871-1948): 1901 yılında İstanbul'da yardımcı askerî ataşe olarak görev yaptı ve daha sonra Romanya, Bulgaristan ve tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî ataşe olarak bulundu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın Fransa'ya gönderdiği özel piyade tugayında görev aldı ve ardından Selanik Cephesi'ne sevk edildi. Rus İç Savaşı sırasında Beyaz Orduyu destekledi. 1920'lerin ortalarında Fransa'nın güneyine yerleşmiş, burada restoran ve otel işletmeciliği yapmıştır. 1936 yılında Tahiti'ye [Avusturalya ile Güney Amerika arasında] taşınmış ve burada ölene dek turizm sektöründe faaliyet göstermiştir. "Gen. Maxim N. Leontieff", Find A Grave, https://www.findagrave.com/memorial/223794267/maxim_n-leontieff (E.T. 14.05.2025) [H.N.]

Sazonov³⁸ bu hususu müttefik devletlere bildirdi. İngilizlere göre, Rusların Türklerle ittifakı yeni bir Hünkâr İskelesi Muahedesi³⁹ doğurabilir ve şarkta Rus nüfuzunu arttırır idi. Şarkta zayıfların kuvvetli ile ittifakından doğacak bu vaziyet, ana siyasetini değiştirmeyen ve uzağı gören İngiltere tarafından kabul edilmedi. Sovyetler idaresinde Adamof'un neşrettiği *Anadolu'nun Taksimi*⁴⁰ eserinde yazıldığı üzere Lord Grey Türkiye'nin bitarafılığı için Türkiye arazisinin masuniyeti [dokunulmazlığı] yalnız bu harpten istifade etmek isteyen bir düşmana karşı taahhüt edilecektir, diye şüpheli bir şekil teklif ediyordu. Buna mukabil Fransızlar, şimdilik bu ittifakın kabul olunmasını ve sulhun [barışın] akdinden [kabulünden] sonra meselenin istenildiği gibi hallolunabileceğini tavsiye eden Makyavelist bir cevap verdiler. Ruslar da bizimle ittifak yapmak emelinde değildiler. Sovyetler zamanında yazılan Zayonçkovski'nin eserinde, o zamanki Rusya için Türk ittifakı değil İstanbul lazımdı, denilmektedir.

³⁸ Sergey Dmitriyeviç Sazonov (1860-1927): Kasım 1910 - Temmuz 1916 arası Çarlık Rusyası'nın dış işleri bakanıdır. Görev süresince Almanya ile ilişkileri yumuşatmaya ve Balkanlar'da istikrar sağlamaya çalışmıştır. 1914'te Sırbistan'a saldıran Avusturya-Macaristan'a karşı Rus ordusunun seferberliğini savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın savaş hedeflerini belirlemiş ve İstanbul ile Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesini talep etmiştir. 1916'da Polonya'ya özerklik önerdiği için görevinden alınmış daha sonra Kolçak Hükümetinde dışişleri bakanı olmuştur. "Sergey Dmitriyevich Sazonov", Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Sergey-Dmitriyevich-Sazonov> (E.T.25.05.2025) [H.N.]

³⁹ Hünkâr İskelesi Antlaşması: Rus Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasında 1833'te imzalanan ve duruma göre Boğazların Rusya lehine kapatılmasının taahhüt edilmesi gibi birtakım ciddi maddeleri olan bir savunma antlaşmasıdır. Kemal Beydilli, "Hünkâr İskelesi Antlaşması", *TDVİA, XVIII*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), s. 488-490. [H.N.]

⁴⁰ E. E. Adamov; *Anadolu'nun Taksimi Plânı*, Çev. Kur. Yb. Babaeski Hüseyin Rahmi, Yay Haz. Hayri Mutluçağ, (İstanbul: Belge Yayınları, 1972). [H.N.]

Rusların Türklerle muharebeye girerek Türkiye'nin taksimi hakkında projeleri de vardı. Fakat Türkiye'yi oyalamak lazım geliyordu. Muharebeyi kazandıktan sonra taksim kolaydı.

Mihail Pavloviç *Asya'nın Umumi Harpteki Rolü* nam [isimli] eserinde şöyle yazıyor:

“Rusya’da Liberaller reisi Milyukov,⁴¹ Asya-i Şark [Uzak Doğu] siyasetini terk ile Türkiye ve Boğazların işgaline hasr-ı emel etmişti [amaç addetmişti]. Bazı Alman müelliflerine göre Türkiye taksim edilmelidir, fakat mirasının büyük bir kısmı Almanların eline geçeceği zamana kadar hasta adamın ölümü tehir olunmalıdır. Büyük Harp, her şeyden evvel Türkiye meselesinde, Almanya ile Rusya menfaatlerinin yekdiğerine tamamen zıt olmasından ileri gelmiştir.”

Görülüyor ki siyasette pek de emniyet caiz [uygun] olmayan nazik noktalar vardır. Bu noktaları izale edecek [giderecek] ancak memleketin kendi kuvvetidir.

⁴¹ Pavel Nikolayevich Milyukov (1859 - 1943): Rus tarihçi ve Rus Liberal Partisi lideriydi. Mart-Nisan 1917’de Geçici Hükümetin Dışişleri Bakanı’ydı. Bolşevizm’in Rusya’da iktidara gelmesinden sonra gittiği sürgünde, Fransa’da öldü. *Павел Николаевич Миллюков*, https://www.hrono.info/biograf/bio_m/miljukov_pn.php (E.T.07.05.2025) [H.N.]

BÜYÜK HARP'TE İLK PLANIMIZ - 20 AĞUSTOS 1914

1 Numaralı Proje (Kroki - 1)

2 Ağustos ittifakından sonra yeni bir plan yapıldı. Buna (1) numaralı proje diyoruz. Bunun tanzimini müteakip 21 Ağustos 1914 tarihinde Bronsart tarafından General Moltke'ye yazılan şifrede:

“Rus donanmasına baskın yapılacağı, cihat ilan edileceği, Kafkasya'da Rus ordusunun tespit olunacağı,⁴² 8. Kolordunun icabında 12. Kolordu ile takviye ve Mısır'a taarruz edileceği, Bulgarlar bizimle beraber hareket ederlerse Türklerin de Sırbistan, Yunan ve Romanya aleyhine hareket edecekleri, deniz hâkimiyeti elde edilirse Odessa'ya ihraç için 3 - 4 Kolordu hazırlandığı (Bunun için Romanya ve Bulgaristan'la dostane bitarafıllıkları lazım olup zamanı icrası da Avusturya - Alman ordularının Rusya dâhilindeki taarruzlarının ilerlemesine tabidir [bağlıdır].) Romanya bizimle olursa Türklerin Romenlerle beraber Rusya'ya taarruz edecekleri” bildirildi.

Bu planın teferruatına [ayrıntılına] geçmeden evvel o zamanki 13 kolordumuzun ve ordularımızın vaziyetini görmek için 1 numaralı krokiye bakılmalıdır.

⁴² Tespit etmek: Mahdut [sınırlı] hedefli taarruz veya gösteriş taarruzu ile düşman kuvvetlerinin tutulması ve oyalanmasıdır. Hilmi Soyaslan, *Age*. s. 770. Gösteriş taarruzu / Tâli taarruz: Düşmanı yanıltmak, asıl taarruz istikametinden saptırmak maksadıyla kati neticeye girişmeksizin ona karşı uygulanan ileri harekâttir. Hilmi Soyaslan, *Age*. s. 269. [H.N.]

Bu planın esasını yine ilk plan teşkil eder. Ancak bütün Kolor-dular boğazlar mıntikasına getirilemiyor. Fakat mümkün olduğu kadar gelebilecek on kolorduyu celp [sevk] ile Birinci ve İkinci Ordular aşığıdaki tarzda vücuda getirilmek isteniliyordu.

1. Ordu; I, II, III, IV, VI. Kolordular ve bir müstakil süvari livası [tugayı] (Kumandanı: Liman von Sandres Paşa. Karargâhı, İstanbul).

2. Ordu; V, X, XI, (33. Fırka noksan [eksik]) VIII, XII. Kolor-dularla 29. Fırka (Kumandanı; Bahriye Nazırı Cemal Paşa⁴³ Karar-gâhı: İstanbul).

Bu iki ordu Boğazlar mıntikasına tahsis olunacaktır.

3. Ordu; IX. Kolordu (29. Fırka noksan). XIII. Kolordu,⁴⁴ 33. Fırka, İkinci Nizamiye⁴⁵ Süvari Fırkası, ihtiyat süvari fırkaları, Er-zurum Kalesi.

Rusları tespit etmek üzere şarkta bırakılıyordu. Vazifesi; hudu-du temin, Rusların ilerlemesine mukavemet [direnmek], Rusların Kafkasya'dan asker çekmelerine taarruzla mümanaat etmek [engel

⁴³ Korgeneral Ahmet Cemal [1893-P.2] (1872-1922): Balkan Savaşlarına ve Bi-rinci Dünya Savaşı'na katıldı. Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı'ydı. 1922 yılında Tiflis'te Ermeni teröristlerce şe-hit edilmiştir. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan...*, C.I, s. 262-264. [H.N.]

⁴⁴ 38. Fırka bilahare İngiliz tehdidi üzerine Irak Cephesi'nde terk edilmişti. 21 Kasım 1914'te İngilizler Basra'yı aldılar. 9 Aralık 1915'te Kurna'da 38. Fırkanın bir kısım kuvvetlerini esir ettiler.

⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ordusunda askerlik vazifesini yerine getirmekte olan yükümlülerden oluşan birliklerin genel adıdır. Bir de sadece savaş zamanında askere alınan yedek personelin oluşturduğu Redif birlikleri ol-duğundan bu şekilde bir isimlendirilmeye gidilmiştir. Ağustos 1913'ten sonra Redif teşkilatı lağvedilince nizamiye kullanımı da büyük oranda kullanımdan kalkmıştır ancak özellikle Doğu Anadolu'da "aşiret süvari alayları" da bulun-duğu için bilhassa bu bölgede süvariler için bir süre daha kullanılmaya devam edilmiş bir kavramdır. Abdülkadir Özcan, "Redif", *TDVİA, XXXI*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 524-526. [H.N.]

olmak] idi. Süvariler taarruzi kullanılacak, Erzurum Kalesi muanidane [inatla] müdafaa olunacak. Emir almadıkça Ruslara tecavüz edilmeyecek [saldırılmayacak] idi.

Bu suretle on üç kolordunun İstanbul civarına toplanması planı seferberlik ilanından ve 10 Ağustos 1914'te Yavuz'un iltihakından⁴⁶ sonra bu şekilde girerek bizim Odessa'ya üç kolordu ile çıkarma yapmamız mevzubahis oluyor. Hâlbuki Ruslar yeni dretnotlarını bir sene sonra denize indirecekleri gibi kuvvetli zırhlılara ve kruvazör ve muhriplere malik [sahip] idiler ve mayıncılıkta dahi ihtisasları [uzmanlıkları] çoktu. Böyle bir teşebbüsü bertaraf edebilirlerdi. Amiral Souchon⁴⁷ bu plandaki tehlikeye nazarıdikkati celp ederek 10 Eylül 1914 tarihli raporunda "Hâkimiyet-i bahriye emin değildir." dedi ve Odessa sahillerine ordu çıkarmadan ise kendisinin donanma ile Süveyş'i tehdit etmesinin daha kolay olacağını söylüyordu. Odessa ihracında [çıkarmasında] Liman Paşa en ziyade ısrar ediyordu.

Bu planın ruhundaki mana şudur:

Bütün ordularla Boğazları kapamak; Balkanlar üzerine müessir [etkili] olmak, Avusturya ordusu ve Almanlarla beraber Rus

⁴⁶ Alman donanmasına ait olan "SMS Goeben" ve "SMS Breslau"nun Akdeniz'deki İngiliz takibinden kaçıp "Yavuz" ve "Midilli" ismiyle Osmanlı donanmasına katılmasıdır. Karabulut Yıldırım, İrem. "Yavuz ve Midilli Kruvazörü" *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*. <https://canakkalesavaslariansiklopedisi.com/content/yavuz-ve-midilli-kruvazörü-csa-16-01-2025/> [E.T. 29.04.2025] [H.N.]

⁴⁷ Koramiral Wilhelm Anton Souchon (1864-1946): Alman ve Osmanlı donanmalarında amirallik yapmış Alman deniz subayı. Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Donanma Komutanı. Tuna, Ozan. "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus limanlarının Bombalanması 29 Ekim 1914." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, s.36, 2014: 201-28. [H.N.]

dârü'l-harekâtında⁴⁸ müttehit [birleşik] bir hareket icra etmektedir. Sevkulceyş [strateji] kaidelerine göre bütün orduların kati netice yerinde kullanılması esasına uygundur. Filhakika [gerçekten] Çarlık Rusyası'nın sanayi noksanlığı dolayısıyla Boğaz yolunun açık olması lazımdı. Rusya'nın pek büyük olan insan menabiine [kaynaklarına] göre muharebede üç Rus neferine bir tüfek düşüyordu. Nitekim Rusya'nın çökmesine mühim bir sebep de bu silahsızlıktı. Bu çöküntüyü yapmak için Rus yollarının kapanması lazımdı. Rusya'nın hariçle [dışarıyla] irtibatını [iletişimini] temin eden dört yolundan Şimal [Kuzey] Denizi ve Asya-i Şark yolu uzak ve senenin mühim bir kısmında buzlarla örtülü olduğu gibi Baltık Denizi yolu da Alman donanması tarafından kapatılmıştı. Boğaz yolu en kısa ve en mühimi idi. Boğazları bizim ordu kapatınca Rusya kendiliğinden boğulmaya mahkumdu. On kolordunun İstanbul'da toplanması, Avusturyalılarla tevhid-i harekât [harekât birliği] bu sebebe müstenitti [dayanıyordu]. Almanya Büyük Erkânıharbiye Reisi General Moltke'den ilham alan bu plan hakikaten sevkulceyş kaidelerine uygun bir plandır. Bu planın tahakkuku için Sırbistan'ın ortadan kaldırılması ve Bulgaristan, Romen ve Türklerin birleşerek Besarabya ve Ukrayna'ya geçmesi ve Rusların sanayi mıntıkasının elde edilmesi lazımdı. O sırada Rusların sanayi mıntıkları Ukrayna, Kırım havalisi [civarı] ve şimali, Lehistan [Polonya] garbi, Kafkasya'da petrol sanayisi olan Bakü mıntıkası idi. Moltke'den sonra Falkenhayn⁴⁹ bu hususa taraftar olmadı. Bu planın kabulünü

⁴⁸ Dârü'l-harekât: Yirminci yüzyıl başlarında cephe veya sefer anlamında (Kafkas Dârü'l-harekâtı, Irak Dârü'l-harekâtı gibi) kullanılan askerî terim. Günümüzdeki karşılığı harekât bölgesidir. Nurhan Sabuncuoğlu, *age.*, s. 72. [H.N.]

⁴⁹ Orgeneral Erich Georg Sebastian Anton von Falkenhayn (1861-1922): Birinci Dünya Savaşı'na katılmış Alman generali ve Osmanlı mareşali. 1917 ortalarından itibaren Osmanlı Yıldırım Ordular Grubu Komutanıydı. Arda,

yani Sırbistan'ın serian [hızlıca] ortadan kaldırılarak Bulgar, Türk, Romen ordularının Ukrayna'ya taarruzunu ve Avusturya-Alman ordularının sağ cenahını teşkil ederek Rusların bir an evvel bel kemiğinin kırılmasını 15 Aralık 1914'te müşavir [danışman] olarak İstanbul'a gelen Goltz ısrarla istemiş ise de birtakım bahanelerle Falkenhayn bunu geciktirmiştir. Romanyalılar da Besarabya'ya taarruz için Bulgarların kendi topraklarından geçmelerine pek de razı olmuyorlardı. 3 Ağustos 1914'te Romanya bitarafılık ilan etmişti. Goltz neticenin [sonucun] şimalde Varşova'nın zaptı ile [ele geçirilmesiyle] değil cenupta Ukrayna'nın istilasıyla şarkta alınacağını bildiriyordu. Falkenhayn Rusları Karpatlarda bozduktan sonra 7 Ekim 1915'te Sırbistan'a yürüdü. 14 Ekim'de Bulgarlar da Sırbistan'a harp ilanı ile iki cepheden taarruz neticesinde 28 Aralık 1915'te Sırbistan hareketi bitti ve birkaç hafta sonra istihdaf olunan [hedeflenen] Almanya-Bulgaristan-Türkiye demir yolu ittisali [birleştirilerek] açıldı. 20 Aralık 1915'te İngilizler Çanakkale'den çekilmeye başlamışlardı. Burada neticenin geç alınmasına Avusturyalıların lüzumundan fazla zaafı da tesir etmiş olabilir. Çünkü Avusturya iki ordusunu Sırbistan'a tahsis ettiği hâlde üç defa (16 Ağustos, 6 Eylül, 15 Aralık 1914) mağlup olmuştu ve 40 bin esir vermişti. Bir taraftan da Avusturya'nın Galiçya'daki mağlubiyetinden sonra, İtalya da harbe girerek vaziyet değişmişti. Goltz, bu ihtiyar asker bunu çok evvelden gördü ve Avusturyalılar mağlup olacak, kuvvetine itimat etmeyiniz, dedi. Avusturya (Çekler, Macarlar, Almanlar, Hırvatlar, Bosnalılar, Slovenler gibi) karışık milletlerden mürekkep olup emin bir kuvvet değildi. Gerçi sevk ve idare

Zeki Cemil. "Erich (Georg Anton Sebastian) Von Falkenhayn (1861-1922)" *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/668/Erich_\(Georg_Anton_Sebastian\)_Von_Falkenhayn_\(1861-1922\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/668/Erich_(Georg_Anton_Sebastian)_Von_Falkenhayn_(1861-1922)) [E.T. 29.04.2025]. [H.N.]

iyi ama eldeki alet fena idi. Goltz, Sırbistan Cephesi'ni mutlaka Alman kuvvetleriyle takviye edelim, diyordu. Avusturya'ya Bulgarlar da itimat etmiyorlardı. "Avusturyalılarla beraber hareket edemeyiz. Sırlar Avusturyalıları mağlup ettikten sonra dönerler. Bizi de mağlup ederler, diyorlardı, hakları da vardı. Yunanlıların vaziyeti şüpheli idi. Avusturyalıların bu hâli Bulgar sevk ve idaresine tereddüt veriyordu. Goltz'un böyle, Sırlara faik [üstün] bir ordunun Sırlar tarafından mağlup edileceğini vaktiyle görmesi nüfuz nazarına bir delil olduğu gibi bütün kuvvetlerin Rusları bertaraf [saf dışı] ederek meselenin şarkta halledilmesini teklif etmesi çok doğru görüşlü olduğuna delildir. Filhakika ölümünden sonra⁵⁰ Ukrayna'nın istiklali bahanesiyle istilasına doğru atılan adımlar Rusya'yı çöktürmüş, Ukrayna zapt edildikten sonra Rusya ile tam bir sulh temin olunabilmiştir.

Fakat zaman geçtiğinden vaziyet büsbütün değişmiş her taraf başka bir şekil almıştı. Almanlar zayıflamışlar, Amerika müttefikine [müttefiklerine] daha ziyade kuvvet vermişti. Romanya ve İtalya aleyhimize harekete geçmişti. Rusya daha evvel mağlup edilseydi bit-tabii Romanya, belki de İtalya bizim tarafta bulunacak ve Amerika da muharebeye girmeye vakit bulmadan Fransız ve İngilizler mağlup edilebilecekti. Bunlar vaziyet-i siyasiyenin hareket-i askeriyede layıkıyla takdir edilmeyişinin neticesidir. Büyük kumandanlık bütün kuvvetleri tam vaktinde takdir etmekten ibarettir. Falkenhayn takdir edememiş, Goltz ise açık görmüştür.

Bugün tarih de bize gösteriyor ki Rusya şimalden ziyade cennuptan istila edilmiştir. Şimalden Demirbaş Şarlı⁵¹ geldi, mağlup

⁵⁰ 19 Nisan 1916'da Golç Bağdat'ta ölmüş, 28 Nisan 1916'da Kut'ta Townshend teslim olmuştu.

⁵¹ XII. Karl (1682-1718): Eski İsveç Kralı. Poltova Muharebesi'nde (1709) Rus Çarı I. Petro'ya yenilmiş ve 1713'e kadar kalacağı Osmanlı Devleti'ne sığınmış-

oldu. Moskova Seferi'nde⁵² Napolyon da⁵³ mağlup olmuştur. Zira şimal ormanlık, bataklık, mahsulatı [mahsulleri] azdır. Sanayi ve mahsulatı çok olan yer Cenubi [güney] Rusya yani Ukrayna'dır. Burası elinden gidince barınmaya imkân yoktur. Nitekim Kırım Muharebesi⁵⁴ de cenuptan inkişaf ederek Ruslar mağlup olmuştur. Mesela: Şimalde Demirbaş Şarl'ı mağlup eden Deli Petro⁵⁵ cenupta Türklere mağlup olmuştur. Rusya cenuptan daha ziyade kolaylıkla yaranılır. Bunun için bugün Sovyet Rusya sanayi ve ziraatını şark-ı şimaliye almıştır. Ural Dağları'nda, Cenubi Sibirya'da büyük sanayi ve çiftlikler tesis ederek ziraat ve sanayisini bu taraflarda inkişaf ettirmiştir. Ruslar bu suretle cenuptan vukua gelecek bir istilaya karşı daha gerilerde istinat [dayanak] noktaları vücuda getiriyorlar.

tır. Ahmet Refik Altınay, Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl, Yay. Haz. Bü-lent Arı. (İstanbul: Yeditepe Yayınları). [H.N.]

⁵² Moskova Seferi (1812): Fransa İmparatoru Napoleon Bonaparte'nin liderliğinde 1812 yılında Rusya'ya yapılan ve büyük kayıplarla neticelenen sefer. Bu sefer sonunda Moskova yanmış bir hâlde teslim alınmış ve Fransız ordusu imha derecesinde sarsılmıştır. Andrew Roberts, *Napoleon - Hayatı*, Çev. Barbaros Uzunköprü. (İstanbul: Kronik Kitap: 2023), s. 615-638. [H.N.]

⁵³ Napoleon Bonaparte (1769-1821): Fransa İmparatoru, asker ve siyasetçi olup dünya siyasetinde ve askerî tarihinde oldukça derin izler bırakmıştır. Daha fazlası için bk. Andrew Roberts, *Age*. [H.N.]

⁵⁴ Kırım Harbi (1853-1856): Osmanlı - Büyük Britanya - Fransa - Piyemonte Sardinya İttifakı ile Rus Çarlığı arasında Kafkaslar, Balkanlar, Baltık Denizi, Karadeniz ve Kuzey Karadeniz'de vuku bulan muharebeler bütünüdür. Savaş müttefik devletlerin kesin zaferiyle neticelenmiştir. Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çev. Meral Gaspıralı. (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014). [H.N.]

⁵⁵ I. Petro veya Pyotr Aleksiyeviç (1672-1725): Eski Rus Çarı. Osmanlı kaynaklarında "deli" Rus kaynaklarında "büyük" lakabıyla anılır. Paul Bushkovitch, *Büyük Petro*, Çev. Berna Akkıyal. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012). [H.N.]

1. Planda Yapılan Tadilat

Odessa çıkarmasının şüpheli bulunması, Sırbistan'ın ortadan kaldırılamaması ve Bulgarların bitaraf kalması üzerine 6 Eylül 1914'te bu plan tadil edildi [değiştirildi]. Bu değişen planda IX., XI., XIII. (38. Fırka dâhil değil) Kolordular kâmilten [tamamen] şarka tahsis olunuyor, Karadeniz sahiline getirilen X. Kolordu da Karargâh-ı Umumi [Genel Karargâh] emrinde bulunuyordu. Suriye'de VIII. ve XII. Kolordulardan mürekkep 4. Ordu da Bahriye Nazırı Cemal Paşa kumandasında olarak mühim kuvvetlerde Mısır'a taarruz edecekti. Üçüncü Orduya verilen IX., XI., XIII. Kolordularda 8 piyade fırkası vardı. Bunlardan başka kuvvetli jandarma ve hudut teşkilleri, bir nizamiye ve 4 aşiret süvari fırkası⁵⁶ ve bir aşiret süvari livası nazarıdikkate alınırsa bu ordu 3 Kolordu ve bir süvari Kolordusunu ihtiva ediyordu [içeriyordu]. Üçüncü Ordu Rusların taarruzu hâlinde müteferrik [dağınık] Rus kuvvetlerine taarruzla mukabele edecekti. 1877['de] Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın⁵⁷ Zivin⁵⁸ ve Halyas⁵⁹ Muharebelerinde yaptığı gibi Üçüncü

⁵⁶ AAşiret Süvarileri: II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) ihdas edilen ve yerli halkın oluşturduğu Hamidiye Süvari birliklerinin 1909 sonrasındaki adı. [H.N.]

⁵⁷ Mareşal Gazi Ahmet Muhtar Paşa [1860-Top?.1] (1839-1919): Asker, yazar, devlet adamı. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'ndeki başarısı ile tanınır. Ayrıntılı bilgi için bk. Rifat Uçarol, *Mareşal Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 - Askeri ve Siyasi Hayat*. (Kocaeli: Derin Yayınları, 2015). [H.N.]

⁵⁸ Zivin Muharebesi (25-26 Haziran 1877): Bugün Kars ili Sarıkamış ilçesi sınırları içerisinde kalan Süngütaşı / Zivin köyü yakınlarında meydana gelen Osmanlı – Rus Muharebesi ve Osmanlı zaferidir. Bu muharebede Osmanlı kuvvetlerini Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Rus kuvvetlerini Vasili Aleksandroviç Geyman komuta etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Y.Ş. 1877-1293 *Osmanlı-Rus Seferinden Halyas-Zivin- Kars Muharebeleri*, Yay. Haz. İsa Kalaycı, Mustafa Işık, Ahmet Caner Çatal. (İstanbul: Kriter Basım Yayın, 2018). [H.N.]

⁵⁹ Halyas Muharebesi (21 Haziran 1877): Bugün Kars ili Karayazı ilçesine bağlı Halyaz köyü yakınlarında meydana gelen Osmanlı – Rus Muharebesi ve Os-

Ordu Rusları ayrı ayrı tepelemek için Erzurum civarında toplanacak, Ruslar taarruz etmezse ordu Kafkas'a taarruz edecek, Kars Kalesi dolayısıyla bu taarruz Ardahan - Batum istikametine [yönüne] tevcih edilecekti [yönlendirilecekti]. Yavuz'un deniz hâkimiyetini baskın ile temin edeceği ümit ediliyordu. Eskiden lağvına karar verilen Erzurum Kalesi'nin de muhafazası için emir verilmişti. Cenahlardan birisi bu müstahkem mevkiye⁶⁰ istinat ederek manevra yapılacaktı. Kars Kalesi'nde 300 top ve müteaddit [birçok] nokta-i istinatlar [dayanak noktası] olduğu için buraya taarruzdan çekiniliyordu. Ardahan'a ve oradan Batum'a gidilecekti. Buna karşı, 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet⁶¹ Sarıkamış'taki Rusları mağlup etmeyince Ardahan ve Batum'a gitmeyi mümkün görmüyordu. Filhakika Ruslar iki kolordu ile Sarıkamış mıntıkasında toplanıyorlardı. Bu kuvveti yanda bırakarak Batum'a gitmek sevkulceyş kaidelerine uygun değildi. Hasan İzzet, Sarıkamış mıntıkasındaki bu Rus ordusunu mağlup ederek Kars'a tarassut [keşif] kuvveti bırakmak ve badehu [sonra] Batum'a gitmek istiyordu. Karargâh-ı Umumi de bunu tasvip etti. Bu suretle Sarıkamış Harekâtı'nın esası kurulmuş oldu. Hasan İzzet Paşa Başkumandanlık Vekâletine çektiği 8 Eylül 1914 tarihli şifreli telgrafnamesinde:

manlı zaferidir. Bu muharebede Osmanlı kuvvetlerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Rus kuvvetlerine Arsak Ter-Gukasov komuta etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Y.Ş. Age. [H.N.]

⁶⁰ Müstahkem Mevki: Düşman harekâtını güçleştirmek ve geciktirmek için sevkulceyş yolları üzerine kurulmuştur veya mühim sahil mıntıklarında tesis edilmiş ve daha hazarda [barışta], müdafaa için plana göre daima tahkimatıyla inşa edilmiş kapalı veya iki yana dayalı olan sahalardır. Selahaddin A. Kip, *Askerî Kamus*, (İstanbul: Vakit, 1939), s. 184-185. [H.N.]

⁶¹ Tümgeneral Hasan İzzet Arolat [1890-Sv.1] (1871-1931): Osmanlı generali. 6 Ocak 1914'ten görevden alınacağı 7/8 Ocak 1915'e kadar Kafkas Cephesi'nde III. Ordu Komutanı idi. 31 Ağustos 1915'teki emekliliğinden sonra Arap hükümetlerinde görev aldığı için 25 Eylül 19124'te Türk Silahlı Kuvvetlerinden tart edildi. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan...*, C.I, s. 132-134. [H.N.]

“Erzurum ve şimalinde toplanacak IX. Kolordu ve 2. Nizamiye Süvari Fırkasıyla Gürcü Boğazı, İspir üzerlerinden Oltu istikamet-i umumiyesinde [genel istikametinde], XI. Kolordunun iki fırkasıyla iki ihtiyat süvari fırkası Hasankale’den, cepheden Sarıkamış’a, 33. Fırka ve bir ihtiyat süvari fırkasıyla Tutak’tan, Toprak Kale’den Kağızman’a doğru ilerlemek istiyordu. Van Jandarma Alayı, Van İhtiyat Süvari Livası, hudut taburları⁶² vaziyet açılıncaya kadar yerlerinde kalacaktı. XIII. Kolordu (37. Fırka) Bitlis’e yürüyordu. 1. İhtiyat Süvari Fırkası Köprükös’de, 2. İhtiyat Süvari Fırkası Karaköse’de, 3. İhtiyat Süvari Fırkası Diyardin’de, 4. İhtiyat Süvari Fırkası Velibaba’da bulunuyordu.”

Bu suretle Hasan İzzet, Sarıkamış’ı kuşatmak için kuvvetli bir sol cenah ile hareketi esas ittihaz [kabul] etmişti. Cepheye tahsis edilen XI. Kolordu seferberliği iyi cereyan etmemiş ve Ermeniler firar etmiş olduğundan zayıf mevcutlu idi. Binaenaleyh [bundan dolayı] cepheden hareket eden bu zayıf Kolordu karşısındaki Rus ordusunun kuvveti bunun iki misli idi. Gerçi aşiret fırkaları da vardı. Fakat 4. İhtiyat Süvari Fırkası, Viranşehir’den gelenler çırılçıplaktı. Fırka bir iki gün içinde soğuktan dağılmıştı. Diğerleri biraz iyice ise de mitralyöz⁶³ ve topu yoktu. Silahlarının çoğu martin tüfeği⁶⁴ idi. IX. Kolordu ise kahramandır, kuvveti dolgundur. Niza-

⁶² Tabur: Kara, hava ve deniz kuvvetlerinin askerî yapılanmasında bölükten büyük, alaydan küçük olan, birkaç yüz ila bin civarında personelden oluşan orta ölçekli bir askerî birimdir. Komutanına tabur komutanı denir ve yarbaydır. Hilmi Soyaslan, *age.*, s. 715. [H.N.]

⁶³ Mitralyöz: *Fransızca mitrailleuse*’den gelir. Çok namlulu makineli tüfek demektir. Ancak zamanla burada olduğu “ağır makineli tüfek” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. [H.N.]

⁶⁴ Martin ya da orijinal adıyla Martini-Henry piyade tüfeği: 1.100 mm uzunluğunda ve 4,2 kg ağırlığında olup Sultan Abdülaziz Dönemi’nde (1861-1876) Osmanlı Silahlı Kuvvetlerine alınmıştır. Bilhassa 1877-78 Osmanlı-Rus Sava-

miye Süvari Fırkası iyidir. Hasılı [kısaca] cepheden düşmanı tespit, yandan kuşatmak suretiyle hedefe gitmek isteniliyordu. (Kroki - 2)

Türkler; 10 Eylül 1914'te da 3. Ordu (IX., XI. Kolordular, 37. Fırka ve süvariler heyet-i umumiyesi) umum [genel] mevcut 161.762 nefer, 168 top., 92.094 muharip, 19.257 süvari. "Bu muharip kuvvette dâhil idi." Kollar 13.394, jandarma hudut kıtaatı 24.977, depolar 21.524, Erzurum Kalesi 7.683, yol taburları 3.034 kâmilten [tamamen] umum mevcuda dâhildi. Fakat top ve mitral-yözler ve talim ve terbiye ve inzibatları [düzen ve disiplinleri] bulunmayan ihtiyat süvari fırkalarıyla muavin [yardımcı] kıtalar çıkarılırsa 3. Ordu 66.000 muharipten ibaretti. Erzurum Kalesi'nde 266 top olup çoğu mantelli⁶⁵ ve 36 adet 15 cm'lik adi ateşli toplar idi. 8 cm'lik topların biner mermisi vardı.

Ruslar; 3 Kafkas kolordusu (I ve II. Kolordu Tiflis'te. III. Kolordu Vladikavkaz'da) 4 süvari fırkası ki ceman [toplam] muharip olarak 120.000 piyade, 12.000 süvari. 432 toptan mürekkepti. Kafkasya'da ağır obüs⁶⁶ yoktu. 12 cm'lik obüsler vardı. Fakat Ruslar II ve III. Kolorduları Avrupa'ya naklettiklerinden Kafkasya'da karşımızda I. Kolordu (20, 39, 66. Fırkalar), 2. Kafkas Avcı Livası

ş'nda ve bu savaştaki Plevne Kuşatması'nda uzun menzili (azami 1.700 m) ile o dönem için istikrarlı sayılabilecek atış grafiği ile ön plana çıkmıştır. Ancak ilerleyen süreçte Osmanlı Silahlı Kuvvetlerindeki yerini yavaş yavaş Mauser marka tüfeklere bıraktı. Buna karşın Osmanlı jandarması ve kolluğu bu tüfeği uzun süre kullanmak durumunda kalmıştır. Daha fazla ayrıntı için bk. Stephen Manning, *The Martini - Henry Rifle*, (Oxford: Osprey Publishing, 2013). [H.N.]

⁶⁵ Alman Krupp firması tarafından üretilen 87 mm çapındaki M1875 hafif sahra topu. *Turkish Field and Mountain Artillery*, https://www.bulgarianartillery.it/bulgarian%20artillery%201/testi/T_Turkish%20guns_data.htm (E.T. 03.05.2025) [H.N.]

⁶⁶ Obüs: Tank biçiminde veya kamyon, jip vb. bir araçla taşınabilir türleri olan, yüksek ve alçaktan mermi atabilen, orta menzilli, kısa namlulu ateşli silah. "Obüs" <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 03.05.2025) [H.N.]

1-4. Plastun⁶⁷ Livaları, 1, 2. Kazak Süvari Fırkaları, II. Türkistan Kolordusu (peyderpey [ağır ağır] teşekkül ediyor), Hazar, Azak, Sibirya Kazak Livaları, Drujin⁶⁸ ikmal taburları, Ermeni taburları ceman 100 tabur, 105 süvari bölüğü, 280 toptan mürekkep buluyor.

Hafız Hakkı'nın Birinci Planı – 4 Eylül 1914

2 Numaralı Proje (Kroki - 3)

Kuvvetleri İstanbul'da veya şarkta toplamak hususunda iki fikir mücadelesi vardı. İstanbul'da toplanmak müsmer [yararlı] bir plandı. Nitekim bu suretle Çanakkale'yi kazanarak harbi iki sene uzatmak mümkün oldu. Şarkta kuvvet toplamak fikri, Sarıkamış'ı yani ordunun felaketini ihzar [hazır] eden bir plandı. Bunun ilk tezahürünü [belirtilerini] Hafız Hakkı'nın⁶⁹ mütalaasında görüyoruz. Bu plan düşünüldüğü zaman Avrupa'da vaziyet-i harbiye [savaş durumu] şöyle idi:

Tannenberg⁷⁰ kazanılmış, Ruslar hezimete uğramışlar. Avusturyalılar Sırbıye'de [Sırbistan'da] mağlup olmuşlarsa da ikinci Sırp

⁶⁷ Plastun: Kazak süvarisi demektir. İsmi göğüslerinde bulunan metal zırh levhadan alırlar. [H.N.]

⁶⁸ Drujin (Druzhina): Rusların reaya etnik gruplarından toparladığı milislere verilen isimdir. [H.N.]

⁶⁹ Tuğgeneral Hafız İsmail Hakkı [1899- P.2] (1879-1915): Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına katılmıştır. Kafkas Cephesi'nde sırayla 3. Kolordu, 10. Kolordu ve 3. Ordu Komutanlığı yapmıştır. 13 Şubat 1915'te tifüse yakalanıp vefat etmiştir. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay...*s. 6-7. [H.N.]

⁷⁰ Tannenberg Muharebesi (26-30 Ağustos 1914): Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başında, şimdi Polonya sınırların içerisinde kalan Stebark yakınlarında Alman ve Rus orduları arasında cereyan eden muharebedir. Muharebe sonunda Rus ordusu ezici bir yenilgiye uğramış, Almanlar 20.000, Ruslar 150.000 zayıat vermiştir. Muharebeyi Almanlar adına Paul von Hindenburg ve Erich Luden-

istilasına başlanıyor. Garp Cephesi'nde huduttaki Fransız kuvvetleri kırılmış Marne'ye doğru çekiliyorlar. Yakında harp neticepezir [son bulmuş] olacak gibidir. Bizimkiler de boş durmaktansa şarkta bir iş yapalım diyorlar. İşte Şark fikri buradan doğmuştur. Bundan sonra vaziyet-i umumiye bozuluyor. Souchon, Karadeniz'de hâkimiyet şüphelidir, diyor. Bu plandan sarf-ı nazar ediliyor.

Bunda Yedi Kolordu Kafkasya'ya tahsis olunuyor. XIII. Kolordu, Van Jandarma Fırkasını ve aşairi [aşiretleri] alarak Azerbaycan üzerinden Kafkasya cenubuna hareket edecek. “Şayet Ruslar burada ricat ederlerse [geri çekilirse] Azerbaycan ve bilahare Şeyh Şamil'in⁷¹ memleketi olan Karabağ (!) havalisindeki ahali-yi İslamiye'ye [Müslüman halka] müsteniden büyük işler görülür.” 38. Fırka urbanla [Arap aşiretlerle] beraber Irak'ta İngiliz nüfuzunu kırdıktan sonra İran'da İngiliz ve Ruslara cihat açıp Afgan'ı ve Hind'i tehdit edecek IX. Kolordu Çoruh Vadisi'nden Ardahan'a doğru mütebaki [geri kalan] beş kolordu da Batum ve Poti'ye çıkarılarak Kafkas istila olunacaktı. Kars'ta 300 top vardı. Ağır topçumuz olmadığından kaleyi alamayız. Burada Rus kuvva-yi külliyesine [bütün kuvvetlerine] çatarız. Kış basar, bu istikamete başlayacak bir taarruz tamamen neticesizdir, diyordu.

XII ve VIII. Kolordular da Mısır'ı istila edecekti. Trakya'da üç kolordu bırakılacak. Birisi Çanakkale'yi İngiliz ve Fransızlara karşı müdafaa edecek. Diğer ikisi de Bulgaristan, Sırbistan'a taarruz

dorff yönetirken Ruslar adına Aleksandr Samsonov (esir düşmemek için intihar etti) Paul von Rennenkampf yönetti. “Battle of Tannenberg”, *Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Tannenberg-World-War-I-1914> (E.T. 03.05. 2025) [H.N.]

⁷¹ Şeyh Şamil (1797 - 1871): Kuzey Kafkasya Müslümanlarının Rus işgaline karşı askerî ve siyasi lideri. Mustafa Budak. “Şeyh Şamil”, *TDVİA, XXXIX* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010): 67-70. [H.N.]

ederse Bulgarları takviye edecek, Yunanistan ve Romanya'yı da gözetleyecek idi.

Görülüyor ki Avrupa'da tehlike yok. Ordu merkez-i sıkletini [ağırlık merkezini] Kafkasya'ya veriyor. Fakat her hareket-i askeriye bir kaideye tabi olmak lazım gelir. Burada XIII. Kolordu aşair ile takviye edildiği için seyal [akıcı] bir kuvvettir ki bunun büyük bir kıymeti yoktur. IX. Kolordu da Hasan İzzet'in evvelce düşündüğü gibi Sarıkamış'taki Rus ordusu mağlup edilmeden Ardahan'a doğru gidemezdi. Hafız Hakkı İngiliz inadinı kırmak için Türklerin, bütün ordusuyla İran ve Kafkasya'ya yürüyerek Rusları buralarda bir an evvel mahvedip Bahr-i Hazar'a [Hazar Denizi'ne] ve Afgan sınırlarına dayanması lazımdır, diyor ve bir ters cephe muharebesi⁷² düşünüyor. Tiflis üzerinden Hazar Denizi'ne kadar uzanacak. Rusya'dan gelecek kuvvetleri de Kafkas geçitlerinde parça parça tepeleyecekti. Batum - Tiflis 300 kilometredir. Tiflis - Bakü arasındaki 500 kilometre de ilave olunursa 800 kilometrelik bir ters cephenin ve menzillerinin önden ve arkadan gelecek kuvvetlere karşı 285.000 kişilik bir ordu ile muhafazası hayalen dahi mümkün görünmemektedir.

Kavaid-i Askeriyeye [Askerî Prensiplere] Uymayan Cihetleri Görelim

Ruslar tabii IX. Kolordunun ilerlemesini görünce buna taarruz edecektir ve yahut Rus ordusu çekilir. Bu takdirde ters cephe olmaz ve bizim ilerleyen kuvvetlerimizi önlemek ister. Nitekim Sarıkamış

⁷² Ters cephe muharebesi: Bir birliğin ya da ordunun asıl beklediği ya da planladığı cephe (taraf) değil, arka tarafından (ters cepheden) saldırıya uğramasıdır. [H.N.]

Muharebesi'nde Mışlayevski⁷³ de böyle düşünmüştür ve Rusların 3 numaralı ihtimale göre projeleri de Tiflis ve Bakü'ye çekilmektedir.

Rusların üç yolu vardır:

- 1.Tiflis'ten gelen Kafkas askerî yolu.
- 2.Derbent üzerinden bir demir yolu.
- 3.Bakü'den ve Lenkeran ve cenubundan deniz yolu.

Böyle üç yola malik [sahip] olan bir ordunun ters cepheye icbar edilmesi imkânı yoktur. Hatta bir meydan muharebesine icbar edilmesi için Tiflis'e kadar 300 kilometrenin bir haftada kati [gidilmesi] lazımdır. Hâlbuki burası dağlıktır. On beş günden evvel gidilemez. Şu hâlde biz de gerilerimizden tehlide maruz kalıyoruz. Bundan başka Gürcü ve Ermenilerle çete muharebeleri başlayacak, daha ileride Bakü tahkimatına ve yeni kuvvetlere çatacağız. Bu suretle bir ters cephe muharebesi değil, bir cephe muharebesi olacak ve Kars'ta muhasara [kuşatma] kuvveti bırakılacaktır. Bu taarruzumuzda, 2-3 milyonluk Kafkas Türklerini ayaklandırarak ordumuzu takviye edeceğiz, deniyordu. Bunlar düşünülebilir. Fakat bizim lüzumu kadar efradımız [askerimiz] vardı, silah ve cephanemiz yoktu. Şu hâlde efradın değil, silah ve cephanenin fazla bulunması lazımdı. Lâakal [en azından] 300 kilometrelik bir sahada hareket Batum'a istinat etmelidir. Bu da Karadeniz'de donanmanın daimî hâkimiyeti ile kaimdir [ayakta durabilir] ki buna da

⁷³ Aleksandr Zaharyeviç Mışlayevski (1856-1920): Rus general ve askerî tarihçi. 1914'te Rus Kafkas Ordusu Başkomutan Yardımcısı / Kurmay Başkanlığına atandı. 1915 Ocak'ında görevden alındı. Sarıkaşık Muharebesi sırasında soğukkanlılığını yitirip yanlış kararlar vermesi nedeniyle "Panik Generali" lakabıyla bilinir. "День в истории : Родился Военный Деятель И Историк, Генерал От Инфантерии Александр Захарьевич Мышлаевский", *Управление делами Президента Российской Федерации* <https://www.prlib.ru/history/619115> (E.T. 03.05.2025) [H.N.]

imkân yoktu, demir yollarından ve şoselerden⁷⁴ mahrum Anadolu'nun karayollarıyla böyle cesim [büyük] bir istila hareketini beslemek düşünülemezdi.

Görülüyor ki Hafız Hakkı'nın bu planı gayr-i kabili icradır [uygulanması imkânsızdır]. Hafız Hakkı Sarıkamış'tan sonra 3. Ordu Kumandanı olarak kaldığı için bunun teklifatını [tekliflerini] bir kere gözden geçirmeyi faydalı buldum.⁷⁵

Bu plan hesaba değil, arzuya müstenittir [dayanmaktadır]. Harekât-ı askeriye ise daima hesaba dayanmalıdır. Bu plan o zaman Büyük Erkânıharbiyede tatbik edilmesi mümkün bir plan olarak kabul edildiğinden bilinmesi faydalı görülmüştür. Bulgarları takviyeye tahsis olunan iki kolorduya gelince: Bulgarlar, Sırpılar aleyhine hareket için Türklerin Bulgaristan'dan müruruna [geçmesine] müsait davranmıyorlardı. Bu plan erkânıharp [kurmay] zabitlerinin [subayların] iyi coğrafya ve tarih bilmesi lüzumunu göstermesi itibarıyla de mühimdir. Hafız Hakkı'nın yazdığı gibi Şeyh Şamil Karabağlı değil Dağıstanlıdır. Mütalaasızlık içinde plan yapılamaz. Genç arkadaşlara daima coğrafya, tarih okumalarını tavsiye ederim.

Hafız Hakkı'nın İkinci Planı – 21 Ekim 1914

3 Numaralı proje: (Kroki -4)

Marne'de Almanlar mağlup oluyor.⁷⁶ Galiçya'da ve Sırbistan'da Avusturyalılar mağluben [yenilerek] çekiliyorlar. Fransız Cephe-

⁷⁴ Şose: Genellikle taş kırıkları üzerine kum döşenip silindir geçirilerek yapılan yol. [H.N.]

⁷⁵ Proje ve planların suretleri Büyük Erkânıharbiyece neşrolunan *Büyük Harpte Kafkas Cephesi* eserinde vardır.

⁷⁶ Birinci Marne Muharebesi (5-12 Eylül 1914): Müttefik Fransız ve İngiliz

si'nde kanlı Ypres-Yser Muharebeleri⁷⁷ başlıyor. Harbin uzun süreceği tahakkuk ediyor. Bunun üzerine Hafız Hakkı'nın yeni bir teklifi vaki oluyor. Sekiz kolorduyu İstanbul civarında toplayalım, diyor. Takriben 300 bin muharip yapar. Bulgarlar 300.000, Romanyalılar 350.000, Yunanlılar 100.000'dir. Hepsi 750 bin eder. Buna mukabil bizim 300.000 kişilik kuvvetimiz bunları tutabilir, diyor. Avusturya'nın mağlup olması dolayısıyla Bulgarlar Almanlardan menfaat göremeyeceklerini anlamışlardı. Alman Karargâh-ı Umumisinin fikri mucibince şarktan garba dönüliyordu. Almanlar 19 Ekim 1914'te henüz muharebeye girmedığımız için bizi harbe teşvik ediyorlardı. Hâlbuki planda en ziyade nazarıdikkate alınan cihet [nokta] kışın muharebeye girmemektir. Kanal'a aşar [aşiretler] ve urbanla taciz yapabiliriz. Rus hududundaki zayıf kuvvetlerle Rus kuvvetlerini tutarak kışın muharebesiz geçirilmesi temin olunur. Aksi takdirde muharebe edersek Ruslar faik olduğundan mağlup oluruz. Ruslar da kuvvetlerini Kafkasya'dan çekip

güçlerinin Paris'e ilerlemeye çalışan Alman kuvvetlerini durdurduğu, savaşın seyrine büyük etkisi olan kritik bir muharebedir. Fransız güçleri Joseph Joffre, İngiliz kuvvetleri Sir John French, Almanlar ise Helmuth von Moltke komutası altındaydı. "Battle of Marne" *Britannica* <https://www.britannica.com/event/First-Battle-of-the-Marne> (E.T.03.05.2025) [H.N.]

⁷⁷ Birinci Ypres Muharebesi (19 Ekim - 22 Kasım 1914): Batı Cephesi'nde Belçika'nın Ypres kenti çevresinde yapılan ilk büyük çatışmadır. Muharebe'nin başlamasında en büyük neden Almanların, Kanal limanlarına ulaşarak İngiliz ikmal hatlarını kesmek istemeleriydi. Ancak ağır kayıplarla sonuçlanan muharebe sonunda cephe sabitlendi, siper savaşı dönemi başladı. "First Battle of Ypres", *Britannica*. <https://www.britannica.com/event/First-Battle-of-Ypres> (E.T.04.05.2025); Yser Muharebesi (16 - 22 Ekim 1914): Batı Cephesi'nde Belçika'nın Yser Nehri çevresinde meydana gelen bir muharebedir. Belçikalılar bölgeyi sular altında bırakarak Almanları durdurmuş, biraz da bu nedenle Belçika'nın bağımsızlık mücadelesinin simgelerinden olmuştur. "Battle of the Yser", *Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Battle-of-the-Yser> (E.T.04.05.2025). [H.N.]

garba gönderirler, diyordu. Hakikatte dahi böyle oldu. Hafız Hakkı şu mütalaatı yürütüyordu:

“Bu kış müttefiklerimiz Sırbistan’ı mağlup eder de Romanya - Bulgaristan’ı kendi taraflarına çekerlerse Türk ordusu da Ruslara karşı her tarafta mühim bir iş görebilir.

1. Kafkas’ta müdafaa. (Süvari ve çeteler faal [etkin]).
2. Türk ordusu İstanbul civarında harbe hazır durur. Boğazlara taarruzu defeder.

3. Mısır’a karşı hazırlanıp taarruza geçilir. Süveyş Kanalı’nı kapamak çetelerle kısmen kâbildir [mümkündür]. Binaenaleyh harbin bütün masaibini [felaketlerini] çekmek teemmül olunmalıdır [etrafıca düşünülmelidir]. Süveyş’in bugünkü ehemmiyeti harbe değer mi, düşünülmelidir.”

Fakat Almanlar Kafkasya’ya ve Süveyş’e taarruz ederek Rusları ve İngilizleri tespit etmeğimizi [temas edip muharebeye tutuşmamızı] istiyorlardı. Hafız Hakkı’nın kışı geçirmek istemesi memleket tedariksiz olmak itibarıyla muvafıktı [uygundu]. Kışı harpsiz geçirmek isteyişinin diğer bir sebebi de vaziyetin kritik olması hasebiyle neticenin menfi [olumsuz] çıkması takdirinde bir harbe girmemiş olmaktı. Bu esnada Alman Karargâh-ı Umumisine vaziyeti izah için Hafız Hakkı Bronsart’la birlikte Berlin’e gittiler. Amiral Souchon da Almanların arzusu veçhile [nedeniyle] Sivastopol ve Odessa’ya bir baskın yaptı ve bu suretle biz de fiilen harbe girmiş olduk, plan da suya düştü. Bundan sonra Ruslar taarruza geçti. Alman Karargâh-ı Umumisinin verdiği direktif üzerine muharebeye girildikten sonra Süveyş Harekâtı başlayacaktı. Moltke’den sonra Falkenhayn orduları idareye başlayınca Moltke’nin Romanya üzerinden Rusya’ya taarruz fikrini beğenmedi.

Falkenhayn ve Avusturya Büyük Erkânıharbiye Reisi Conrad⁷⁸ 1915 bidayetinde [başlangıcında] mutearrizane [saldırganca] hareket eden Ruslara karşı hareket etmek istiyorlardı. Falkenhayn zeki bir adam olduğundan fikrini son zamana kadar saklamasını biliyordu. Bidayetten beri Süveyş'te İngilizleri, Kafkas ve İran'da Rus kuvvetlerini üzerimize çekmek noktalarını takip ediyordu. Mısır, Kafkas, İran ve Hint'in tehdidi İngilizlerin Çanakkale Harekâtı'nı tacile [hızlandırılmasına] sebep olmuştur. Çanakkale ihracı [çıkarması] esnasında Ruslar da 1915 bidayetinde, Romanya bitarafliğine riayeten [uygun olarak], Varna'ya bir ordu çıkartıp İstanbul'a yürümek istiyorlardı, fakat Çanakkale-Gorlice⁷⁹ muzafferiyetleri üzerine Ruslar şaşırıldı ve Almanlar da memnun oldular ve bundan bilistifade [yararlanarak] Almanlar Sırbistan'a sulh teklif ettiler; İtalya-Sırbistan arası açık olduğundan bu teklifin kabulünü ümit ediyorlardı, fakat reddolundu.

18 Mart 1915'te Çanakkale hücumundan sonra Enver, Goltz Paşayı Almanya ve Avusturyaya gönderdi. Sırbistan yolunun behemhâl [her hâlükârda] süratle açılarak cephane ihtiyacının temini [giderilmesini] istedi. Goltz denizaltı gemisi gönderilmesini

⁷⁸ Mareşal Franz Conrad von Hötzendorf (1852-1925): 1906-1917 arası Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Genelkurmay Başkanı. "Franz Graf Conrad von Hötzendorf" *Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Franz-Graf-Conrad-von-Hotzendorf> (03.05.2025) [H.N.]

⁷⁹ Gorlice-Tarnów Taarruzu (2 Mayıs - 13 Temmuz 1915): Almanya ve Avusturya-Macaristan birliklerinin, Rus ordusunu Galiçya bölgesinden atmak amacıyla bugünkü Polonya'nın güneyinde, Gorlice ve Tarnów şehirleri çevresinde Ruslara karşı Doğu Cephesi'nde gerçekleştirdiği büyük bir saldırdır. Sonuç olarak Rus cephesi çöktü, Ruslar da büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Bu taarruz, "1915 Rus Büyük Geri Çekilişi"nin başlangıcı oldu. Richard Lein. "Offensive, Gorlice-Tarnow". *International Encyclopedia of the first World War*. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/offensive-gorlice-tarnow/> (04.05.2024) [H.N.]

de teklif ediyordu. Fakat Falkenhayn şarkta değil garpta Verdon'da netice alınacağını düşünüyordu. Çanakkale taarruzunu müteakip [takiben] İtalyanlar da Türkiye'yi taksimde [paylaşmakta] hissedar olmak gayretiyle 23 Mayıs 1915'te harbe girdiler, 1 Ekim 1915'te Bulgarlar⁸⁰ harbe girince Sırbistan istilaya uğradı. Bu suretle Almanya yolu açılmış oldu. İngilizler de Çanakkale'den kaçmaya mecbur oldular. Bunu müteakip Enver, Almanlara 4-5 kolordunun Avrupa darülharbine naklini teklif etti. Falkenhayn kabul etmedi. Balkan Muharebesi'nde panik yapan ordunun Avrupa'da dahi panik yapacağını zannediyordu. Bizi daima Mısır'a, Kafkas'a sürüyordu. Oralarda mümkün olduğu kadar üzerimize İngiliz, Rus kuvveti celp etmemizi istiyordu. Binaenaleyh Kafkas ve İran Harekâtı Alman sevk ve idaresinin makûs [ters] neticeleridir.

Muharebe[?nin] Başlangıcı

Alman Amirali Souchon'un idaresinde bulunan Osmanlı donanması ve Yavuz tarafından 2 Ekim 1914 tarihinde yapılan Sivas-topol ve Odessa baskını⁸¹ müteakip üç piyade ve bir süvari kolordusundan ibaret olan 3. Ordu, X. Kolordunun evvela 29 Ekim 1914'te Giresun'daki 30. Fırkasının ve Rusların şark hudutlarımızı

⁸⁰ Bulgarlar 24 Ağustos 1915'te Alman ve Avusturyalılarla ittifak muahedesi [antlaşması] yapmışlar ve bir ay beş gün sonra harbe girmeyi deruhte etmişlerdi [üzerlerine almışlardı].

⁸¹ Karadeniz Baskını (29 Ekim 1914): Enver Paşa, Amiral Souchon ve Alman Dış İşleri Bakanlığı tarafından tasarlanan; Osmanlı donanması tarafından icra edilen, Karadeniz'in kuzeyindeki Rus liman kentleri olan Odesa, Sivastopol, Yalta, Feodosia, Novorossiysk'e ve buradaki Rus su üstü güçlerine yapılan bir dizi deniz saldırısıdır. Bu saldırı, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olmuştur. D. Yu. Kozlov, *Karadeniz'de "Garip Bir Savaş"* (Ağustos-Ekim 1914), Çev. Altan Aykut, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), s. 93-172. [H.N.]

1 Kasım 1914'te tecavüzleri üzerine diğer fırkalarının da ilavesiyle beş kolorduya iblâğ edildi [ulaştırıldı/çıkarıldı]. Gerçi XIII. Kolordu yalnız bir fırkalı (37.) idiyse de ordu emrindeki Müstakil Van Jandarma Fırkası, hudut ve jandarma kıtaatı [kıtaları] ve Erzurum kale efradı bir kolorduluk kuvvet teşkil ediyordu.

Vazife; direktif aynıdır:

1. Ayrı ayrı yürüyen düşman kollarına taarruz etmek.
2. Düşman taarruz etmezse Üçüncü Ordu taarruz ederek üzerine kuvvet çekmek.

Hasan İzzet, Erzurum kuvvetlerini kullanmak ve Erzurum'u kalelikten çıkarmak istiyordu ve bu suretle harbin bidayetinde olduğu gibi Erzurum yine kalelikten çıkarılıyordu.

Fiilen harp başlamış olmakla beraber ancak Türkiye 11 Kasım 1914'te resmen harp ilan etti ve 15 Kasım 1914'te İstanbul'da mutantan [çoşkulu] bir surette cihat⁸² ilan olundu.

X. Kolordunun sevkine gelince; Sivastopol baskınının adem-i muvaffakiyetini [başarısızlığını] müteakip hemen şarka tertip edilmesi ne kadar doğru ise sevkiyattaki intizamsızlık [düzensizlik] ve çapraşıklık o kadar muahazeye [eleştirel sorgulamaya] değer. Donanma ve nakliyat-ı bahriye [denizulaşımı] tamamıyla Almanların elinde olduğundan bunun mesuliyeti [sorumluluğu] Almanlara aittir. (X. Kolordunun nakliyatını gösterir Kroki-5). Kolordunun denizden nakli için evvela vesait [araçlara] intizar olunarak [bekleyip] iki hafta kadar vakit kaybedildi. Nakliye vasıtalarının vaktiyle ihzar [hazır] ve muhafaza edilmemesi ve Rus donanmasının tehlikeli bir vaziyet alması üzerine de ancak Gire-

⁸² Cihat: Din uğruna yapılan savaş. Osmanlı Devleti savaşa dâhil olduktan sonra Sultan Mehmed Reşad Halife-i Müslimin sıfatıyla bütün Müslümanları İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı cihada çağırmişti. [H.N.]

sun ve Ünye'den iki alay Trabzon'a naklolunarak kolordunun diğer aksamını [kısımlarını] karadan yürütmek mecburiyeti hasil oldu [ortaya çıktı]. En uzakta Samsun'daki fırka ilk fırsatta denizden nakledilmeyerek Trabzon'un yakınındaki alayların naklolunması yüzünden Samsun'daki fırka uzun yollar yürüdü. Bu da ayrıca iki hafta kadar geç kaldı. ve kolordu da muharebeye kol ve katarları [tren/nakliye kolu] gelmeden iştirak etti [dâhil oldu]. Bu sevk ve idare ve bilhassa geri hidemâtına ait bir meseledir. Kol ve katarlar, vapurla gitmeyeceğine göre, vaktinde emir verilerek evvelden yola çıkarılabılırdi. Bu suretle kol ve katarlar vaktinde gelirse ikmal yapılır ve daha iyi neticeler alınırđı. Bu hatalar olmasa idi Sarıkamış Muharebesi vukuundan belki üç veya dört hafta evvel vuku bulur ve Köprüköy-Azap Muharebelerinde sarsılmış ve ihtiyatlarını sarf etmiş olan Rus ordusu aleyhine havalar müsait iken kati bir netice istihsal olunabilirdi [elde edilebilirdi].

Almanlar memleketlerinde demir yolu nakliyatı yapmaya alıştıklarından kara ve deniz nakliyatını iyi tertip edememişlerdir. Alman zabitlerinden Yostrov, yazdığı *Başkumandan ve Harp Fenni*⁸³ kitabında şöyle diyor:

“Alman Erkânıharbiyesi ehemmiyetini Moltke'den öğrendikleri demir yolu nakliyatını bilir, diğer vasıtalara ehemmiyet vermezdi. Göreneğe tâbi olan Alman Erkânıharbiyesi fennî bilgilere tamamıyla alakasızlık gösterdi. Alman Erkânıharp zabitlerinin noksan yetişmiş olduklarına en büyük delil Kaymakam [Yarbay] Henç'dir. Erkânıharbiye ve fen adamı arasında ihtilafı efkâr [karşıt görüşler] vardı. Fen ile çok uğraşılırsa eski ananevi Porsuya seciyesine [karakterine] ziyan gelmesinden

83 Yrb. Yustrov, *Başkumandan ve Harp Fenni*, Çev. Yrb. N. Bürrian. (İstanbul: Askerî Matbaa, 1932). [H.N.]

korkuluyordu ve fen adamına çilingir diye istihfafla [küçüm-
senerek] bakılıyordu.”

Rusların Harekât Planı

Üç ihtimale göre planları vardı:

1. Yalnız Türkiye ile harp ettiklerine göre;
2. Türkiye bitaraf, Almanya ve Avusturya ile harp edildiğine göre;
3. Alman-Avusturya-Türkiye ile muharebe hâline göre.

1. Yalnız Türkiye ile harp edildiğine göre dört kolordu⁸⁴ ile İstanbul'a baskın yapmak ve Kafkas'taki üç kolorduyu beş kolordu ile takviye ederek buradan da sekiz kolordu ile taarruz etmek. İstanbul'a yapacakları taarruzlarında dört kolorduları 160 tabur kuvvetinde idi. Bizim beş kolordumuzun mevcudu 126 taburdu. Bizim kolorduların toplanması zamana mütevakıf [bağlı] olduğu gibi diğer taraftan da Edirne ve Çanakkale'de kuvvet bırakacağımız için Ruslar iki misli kuvvetle taarruz edebileceklerdi. Bizim bu vaziyetimizden Bulgarlar ve Yunanlılar da istifade edeceklerinden Ruslar baskınlarında muvaffak [başarılı] olacaklardı. Şarka gelince; 3. Orduya XII, XIII. Kolorduları da ilave etsek yine orada zayıf bulunacak idik. Bu suretle Ruslar yalnız başına Türkleri mağlup edecek bir plan hazırlamışlardı. Rusların İstanbul'a bir baskın yapmaları, bhusus Yavuz yaralandıktan sonra, muhtemel görüldüğünden Goltz kumandasındaki Birinci Ordu Karadeniz Boğazı tarafeynine [iki tarafına] vazedilmişti [konuşlandırılmıştı].

⁸⁴ 27 Kasım 1913'te Alman Askerî Islahat Heyeti Reisi Liman Paşa ile mukavele [sözleşme] imzalanmasını müteakip 8 Şubat 1914'te Ruslar 7 ve 8. Kolordu ile İstanbul'un denizden baskın ile zaptı planını tertip etmişlerdi.

2. Ruslar Almanya ve Avusturya ile muharebe ederken biz bitaraf kalırsak Kafkasya'ya bir kolordu bırakacaklardı. Türk bitarafılığı temadi [devam] ederse Kafkasya'ya bir ihtiyat kolordusu terk ederek nizamiye kolordusunu dahi çekeceklerdi.

3. Biz de Avusturya ve Almanlarla beraber harbe iştirak edersek Kafkasya'da iki kolordu ve Kazakları bırakacaklar. İcabında [gerektiğinde], Tiflis'e, Bakü'ya çekilecekler. Gürcistan askerî yolunu ve petrol membalarını [kaynaklarını] muhafaza edeceklerdi. Bu plan tatbik olunsaydı enerjilerini kâmilen [tamamen] garpta sarfederek belki Romen ve Bulgarları ellerine alacaklar ve bizi Çanakkale Muharebelerinde tazyik ederek [baskı altına alarak] Boğazları açtırtacaklardı. Rus planı esasen doğru olduğu hâlde bunu bozarak bize çok kuvvet tahsisleri mağlubiyetlerine sebep olmuştur.

Planların Mukayesesi

Her iki taraf da esasen doğru düşünölmüş olan planlarını terkle zuhurata [beklenmedik gelişmelere] tâbi [bağlı] olarak Kafkasya'ya kuvvet yığdılar ve Avrupa'da kati neticeli muharebeleri kaybederek mağlup ve perişan oldular. Falkenhayn garpta müdafaa ederken şarkta Ruslar aleyhine netice-i katiye [kesin sonuç] arasaydı Romanya ve İtalya düşman yerine bizim saflarımıza dâhil olur ve Amerika müdahaleye vakit bulmadan Fransız ve İngilizleri çökertmek mümkün olurdu. Moltke, Goltz hatta Hindenburg⁸⁵ da şarkta netice aramak taraftarı idi. Nitekim Rusları bertaraf ettikten sonra Hindenburg garba teveccüh ettiyse de [yöneldiyse de] aradan iki

⁸⁵ Mareşal Paul von Hindenburg (1847 - 1934): Alman asker ve devlet adamı. 1916-1919 arası Alman ordusunun başkomutanı, 1925-1934 arasında da Almanya'nın ikinci cumhurbaşkanıydı. Andreas Dorpalen, "Paul von Hindenburg" *Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Paul-von-Hindenburg> (E.T.04.05.2025). [H.N.]

sene vakit geçmiş; İtalya, Amerika düşmanlarımızla beraber muharebeye dâhil olmuşlardı. Ruslar, Kafkasya'da harpten ve hastalıktan vuku bulan zayıyatı alettevali [birbiri ardınca] doldurmak suretiyle ceman 1,5 milyon asker kullandılar. Binaenaleyh bizim muharebeye girmemizle Almanların istihdaf ettiği [hedeflediği] gaye temin edildi. Rusların bir buçuk milyon; İngilizlerin aynı suretle Suriye'de 1,5 milyon, Irak'ta bir milyon kadar kuvvetlerini tespit ettik. Bundan başka Çanakkale'de bir milyon; Cezayir, Tunus, Trablus, Aden'de ve cihad-ı mukaddes [kutsal cihad] dolayısıyla müstemlekelerde [sömürgelerde] ve Makedonya, Romanya, Galiçya Cepheleindeki kolordular karşısında bir milyona yakın olmak üzere ceman 6 milyon kadar kuvvetlerini tuttuk. Bu suretle 60 milyon halkın hasılasını ana amaçtan ayırarak vazifemizi üç misli arttırdık. Azim [büyük] Rus insan membaına rağmen muharebeyi iki sene uzattık. Buna mukabil Alman Arşivi, Büyük Harp'in Balkan harekâtı kısmının (Tercüme 18-33) sahifelerinde şöyle denilmektedir.

“Türkiye'nin ittifakından sarf-ı nazar edilseydi acaba iyi olmaz mıydı? Sualine menfi cevap vermek lazımdır. Türkiye ile bir ittifak Almanya ile Avusturya ve Macaristan'a bir yük teşkil ediyordu”

Almanların bu istiskaline [hoş karşılamayışına] mukabil Büyük Harp'te düşmanımız olan Fransız Binbaşı Larcher *Büyük Harpte Türk Harbi* eserinin tercüme sahife 154'te şöyle yazıyor:

“Almanya ise Türkiye'ye evvela kredi açmış badehu zabıt, daha sonra malzeme ve müteakiben generallerinin nüfuz ve şöhretini ve en nihayet bir avuç asker vermişti... Bunun Gürcistan'daki 6.000 neferi ise Türkler için bir yardımdan ziyade bir tehdit teşkil etmişti. Bu yardım 250 fırkadan mürekkep Alman ordusunu hiç zayıflatmamış olduğu hâlde Almanya bu sayede

harbi uzatmış ve şarkta Türklerin karşılarında azim Rus ve İngiliz kuvvetlerini tutmasını teshil etmiştir [kolaylaştırmıştır]. Buna rağmen Almanlar memnun olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu bitirdikleri hâlde dahi daha fazla istifade temin edemediklerinden müteessif olmuşlardır [üzülmüşlerdir].”

Aynı kitap sayfa 167’de “Türk harbinin ehemmiyeti, Rusya ihtilalin kucacağına düşmüş şimalî Afrika ve tek mil âlem-i İslam sarsılmış, böylece Cihan Harbi lâakal [en azından] iki sene fazla uzamış, kan zayıyatı tezaüf etmiş [çoğalmış], tahribat iki misline yükselmişti.”⁸⁶

Harbe girmemiz şu neticeleri doğurdu:

1. Muharebeyi iki sene uzatmakla her iki taraf da bitap kalıp artık uyuşmak arzusu uyandı ve Almanya’yı ezmek hırsı yerine milletlerde sulh arzusu belirdi.

2. Şarkta Bolşeviklik⁸⁷ çıktı ve içtimai [toplumsal] nizamları [düzenleri] sarstı ve harp devam etseydi Fransa, İngiltere ve Almanya’da da baş gösterecekti ve mütarekede [ateşkes antlaşmasında] kısmen de bazı vakalar zuhur etti.

⁸⁶ 11 March [Mart] 1936. *The Times* nüshasında ahiren [son olarak] şu fıkraya işaret etmiştir: Loitcorc’un 11 Mart 1936’da parlamentodaki nutkundan (Almanya’nın harp edemeyeceğine dair): “Almanya’nın yanında müttefik olarak Türkiye bulunuyordu, o Türkiye ki bizi iki defa mağlubiyete uğratmış ve yüz binlerce askerimizi dört sene hareketsiz bırakmıştı. Bugün ise Almanya tamamıyla yalnızdır.”

⁸⁷ Bolşevizm: 20. yüzyıl başlarında Rusya’da ortaya çıkan devrimci bir Marksist ideolojidir. Vladimir Lenin’in önderlik ettiği bu ideolojinin temel amacı, işçi sınıfının öncülüğünde kapitalist sistemi yıkarak sosyalist bir düzen kurmaktır. Bu ideoloji, sınıf mücadelesini esas alır ve özel mülkiyetin kaldırılmasını savunur. Devrimin profesyonel bir öncü parti tarafından yürütülmesi gerektiğine inanılır. 1917 Ekim Devrimi’yle iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Sovyetler Birliği’nin temelini atmışlardır. “Bolshevik”, *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Bolshevik> (E.T. 04.05.2025) [H.N.]

3. Avrupa emperyalizmine mukabil Amerikalılar, Wilson'un⁸⁸ 14 maddelik prensipleri⁸⁹ ile karşı çıkmışlar, istila siyaseti manda fikirleri ile örtülmeye mecburiyet görülmüştü ve bu suretle Alman toprakları büyük bir istila görmeksizin muharebeye netice verildi.

Son zamanlarda Almanya'da neşrolunan merbut [bağlı/ekli] 6 numaralı haritada Almanya'nın müttefikler tarafından nasıl taksim olunacağı sarahaten [açıkça] gösterilmektedir. Biz bu muharebeye girmeseydik Boğazları açınca Rusya daha evvel kuvvetlenecekti.

⁸⁸ Thomas Woodrow Wilson (1856 - 1924): ABD'li akademisyen, devlet adamı ve ABD'nin 1913-1921 arasında 28. devlet başkanıdır. John Milton Cooper, "Woodrow Wilson" *Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson> (E.T. 04.05.2025) [H.N.]

⁸⁹ Dönemin ABD Başkanı Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sonrası barışı sağlamak amacıyla sunduğu 14 ilke:

1. Gizli antlaşmalar kaldırılacak, dış politika şeffaf olacak.
2. Karasularında tam serbestlik olacak (barışta ve savaşta).
3. Uluslararası ekonomik engeller kaldırılacak, serbest ticaret olacak.
4. Silahlanma en aza indirilecek.
5. Sömürgelerde halkların çıkarı öncelikli olacak.
6. Rusya'ya bağımsız gelişme hakkı verilecek.
7. Belçika yeniden bağımsız olacak.
8. Fransa'nın Alsace-Lorraine bölgesi iade edilecek.
9. İtalya'nın sınırları, ulusal temele göre düzeltilecek.
10. Avusturya-Macaristan halklarına özerklik verilecek.
11. Balkan ülkelerine bağımsızlık ve sınır güvenliği sağlanacak.
12. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk olmayan halklara özerklik verilecek, Boğazlar tüm devletlere açık olacak.
13. Bağımsız bir Polonya devleti kurulacak.
14. Milletler Cemiyeti (barışı koruyacak uluslararası örgüt) kurulacak. "President Woodrow Wilson's 14 Points (1918)", National Archive - Milestone Documents, <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points> (E.T. 04.05.2025) [H.N.]

Bize gönderilen Rus ve İngiliz kuvvetleri Almanlara sevk edilecekti. İngilizler bütün donanmalarını Almanlar zerine gönderecekler. Bulgaristan belki muharebeye girmeyecek ve Avusturya ise Sırbistan ve müttefikleri tarafından bir senede yıkılacaktı.

Bütün bunlara mukabil dökülen Türk kanları Almanları kurtardığı kadar Türkiye'yi de kurtarmıŐ. Yeni bir rejim yaratmıŐtır.